

L'ÚS I L'ABÚS DEL PATRIMONI
EN ELS TERRITORIS
DE PARLA CATALANA

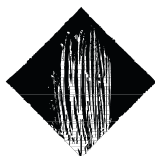
I ESPAI DESPUIG

12 de novembre de 2004, Tortosa

L'ÚS I L'ABÚS DEL PATRIMONI
EN ELS TERRITORIS
DE PARLA CATALANA

I ESPAI DESPUIG

12 de novembre de 2004, Tortosa

INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana

Patronat format per:

Generalitat de Catalunya

Coordinadora
de Centres
d'Estudis de
Parla Catalana

2005

Edita:
Institut Ramon Muntaner

© Les autores i els autors

Imprimeix:
Gràfiques del Matarranya. Calaceit

Depòsit legal: T-1455/2005

SUMARI

Presentació «Un nou espai de debat» <i>Josep Santesmas</i>	7
El paper dels centres d'estudis envers el patrimoni i la seva relació amb l'administració <i>Francesc Tarrats i Bou</i>	11
Els centres d'estudis com a motor de coneixement, preservació i posada en valor del patrimoni cultural i natural <i>Albert Curto Homedes</i>	19
Factors d'ús i d'abús del patrimoni: El turisme i la gestió de recursos patrimoniais <i>Antoni Laporte Roselló</i>	27
El paper dels centres d'estudis i de la indústria turística en la preservació del patrimoni del País Valencià <i>Antonio Picazo Córdoba</i>	31
La posada en valor dels diferents tipus de patrimonis: El cas dels Ports <i>Salvador Carbó i Sabaté</i>	37
Ús i abús del patrimoni: Actors involucrats en el cas de Menorca <i>Eulàlia Comas Lamarca</i>	47
Sobre el patrimoni marítim. El cas del Museu de la Pesca de Palamós <i>Miquel Martí Llambrich</i>	57
Apèndix: Torn de paraules	67

Presentació «Un nou espai de debat»

Josep SANTESMASES

*President de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana
i vicepresident segon de l'Institut Ramon Muntaner*

Em van encarregar la presentació del primer Espai Despuig, que es va celebrar en aquesta ciutat de Tortosa, la més adient, sens dubte, per iniciar aquests espais de debat que porten el nom de l'il·lustre tortosí Cristòfol Despuig, autor de *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*.

Des de l'Institut Ramon Muntaner hem volgut que l'Espai Despuig es converteixi en un punt de debat itinerant, de trobada d'idees, de reflexió a l'entorn de temes que ens interessin, ens preocupin i ens estimulen a la gent que formem part dels centres d'estudis i del seu entorn.

Com que és el primer Espai Despuig que ha organitzat l'Institut Ramon Muntaner, tal vegada és convenient fer cinc cèntims de la institució convocant. El juliol de 2003 es creava al mas de la Coixa de Móra la Nova l'Institut Ramon Muntaner, Fundació Privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana, una fundació pensada exclusivament per donar suport als centres i instituts d'estudis de tots els territoris de llengua catalana. La fundació sorgia d'uns acords entre la Generalitat de Catalunya i la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, treballats i debatuts durant més d'un any. El patronat que la regeix està format per set membres designats per la Generalitat i set per la Coordinadora. La seu social està ubicada al mas de la Coixa de Móra la Nova, a les Terres de l'Ebre, com a símbol de centralitat dels Països Catalans. Amb un any i escaig de funcionament, l'IRM ha anat bastint l'eix sobre el qual ha de girar el suport als centres d'estudis, possibilitant el coneixement de la nostra realitat per a nosaltres mateixos i per al món més proper que ens envolta. Qui i què som, què hem fet i què fem, quin és el nostre bagatge, quines són les nostres inquietuds, com podem comunicar-nos, com podem endegar projectes estimulants, sòlids, innovadors, que ens agrupin. La creació d'un portal a internet, el nostre portal, el de tots els centres, ha de mostrar en el futur la ingent tasca que han realitzat i realitzen els centres d'estudis, tasca desconeguda, infravalorada, poc reconegu-

da fora de cada àmbit territorial on es mou cada centre. Hem de sumar, hem d'aprendre a sumar; els centres d'estudis com a unitats hem ignorat que un i un fan dos, tal vegada perquè ens hem trobat massa bé, massa cofois en la nostra unitat. La història d'un país no l'escriu un sol historiador. Una literatura no la conforma un gran literat. És la suma, sempre la suma, la que ens dona el format. La nostra suma és important: la suma dels centres d'estudis hauria de tenir un pes més ferm i diàfan en la cultura catalana. Per fer-ho possible, l'IRM treballa colze a colze amb la CCEPC per fer emergir aquests espais de cultura arrelats al territori que s'estima, sobre el qual es fa recerca i del qual se'n fa difusió. L'IRM ha creat convocatòries d'ajuts per a projectes de recerca i per a l'organització d'activitats de molt divers format. En poc temps hem vist que aquestes convocatòries estimulen, incrementen i possibiliten l'activitat dels centres d'estudis. El contacte entre els centres i l'IRM ha servit, i servirà en el futur, per anar trobant camins, per anar definint criteris, per incentivar projectes comuns. No es tracta de crear convocatòries fredes. No es tracta de fer un guisat amb els ingredients que diu la recepta. Hem de posar-nos la cullera als llavis i tastar-ho. Hem de saber si és dolç o salat. Hem de preguntar a la gent dels centres: "Tu què hi posaries més?"

L'IRM va ser creat per l'anterior govern de la Generalitat i ha estat plenament confirmat i recolzat per l'actual. Això vol dir que aquest projecte ha tingut la implicació de gairebé totes les forces polítiques del Parlament de Catalunya. I això és bo, perquè vol dir que construïm un projecte en la pluralitat i en el respecte. Això vol dir que anem guanyant el reconeixement que ens pertoca, massa temps ignorat en l'embadaliment en miralls més luxosos, més mediàtics. Malauradament, es fa difícil pensar avui en el suport i en el reconeixement d'altres governs responsables de parts del territori de llengua catalana.

El tema que vam escollir per al l'Espai Despuig versa sobre l'ús i l'abús del patrimoni. Gairebé tota l'activitat dels centres d'estudis gira entorn del patrimoni. Patrimoni material i immaterial. Patrimoni recuperat de la memòria, que cada dia se'ns esfuma una mica. Patrimoni en paper que, escrit per a la vida d'altres temps, ens permet reflexionar sobre com eren els nostres avantpassats, com som nosaltres i sobre les misèries i virtuts de la condició humana. Patrimoni de pedra, que volem conservar, on va discórrer la vida quotidiana. Patrimoni viu, que creix i conforma el paisatge gairebé sempre humanitzat. Si alguna cosa tenim els centres d'estudis és ulls per veure el nostre entorn amb una sensibilitat alta i molt sovint amb el compromís de treballar per dignificar-lo, en la mesura que, fent-ho, enriqueim tota la societat.

A la taula rodona van sorgir qüestions, problemes, solucions, decepcions i alegries, com molt sovint nosaltres experimentem en el nostre espai geogràfic. Vivim un temps en el qual ningú viu d'esquena al patrimoni. Segurament les

impunitats i la inconsciència de temps propers avui ja no són possibles. Però en aquest món nostre ningú gosa contradir ni qüestionar amb coherència el concepte de creixement com a símbol de progrés. I el progrés i el creixement a vegades són depredadors. Què podem fer des dels centres d'estudis per millorar la gestió del patrimoni del nostre entorn? Segurament hi ha molts camins, com moltes són les realitats, com moltes les experiències positives. Sempre, però, haurem de tenir present que a les nostres mans no tenim ni el poder ni els diners i que, per tant, hauran de ser altres les eines a utilitzar, i segur que ja és així.

El paper dels centres d'estudis envers el patrimoni i la seva relació amb l'administració

Francesc TARRATS I BOU

Director General de Patrimoni del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

2.1.- Les relacions entre els centres d'estudis i les administracions

A l'hora de plantejar el protagonisme dels centres d'estudis en l'actualitat, és difícil englobar-ho en una sola línia. N'hi ha moltes, depenent de les circumstàncies del centre d'estudis i dels territoris concrets on estan radicats, on exerceixen la seva activitat, i al mateix temps de la relació que històricament han mantingut i continuen mantenint aquests centres amb les institucions del seu entorn. Per exemple, podem parlar de la relació dels centres d'estudis amb les diputacions provincials, que en relació a un concepte tan genèric com és el de patrimoni han tingut i continuen tenint actituds i predisposicions molt diferenciades. No és el mateix parlar de la Diputació de Barcelona, que de la de Tarragona, de la Girona o de la de Lleida. Si ara anéssim a altres àmbits de l'administració veuríem que també és molt diferent. Per tant, a cada territori els centres d'estudis han hagut de desplegar una activitat diferenciada de la d'altres territoris en funció de les circumstàncies.

El que interessa més és saber quin paper han de jugar els centres d'estudis, quin paper se'ls ha de donar per intentar que, des de les administracions, se'ls doni un espai i es respectin aquests centres d'estudis i, en general, el món de l'associacionisme, en la nostra realitat sociològica actual. Em sembla que hi ha una qüestió innegable i és que, amb la democràcia i amb la constitució d'unes institucions reconegudes democràticament per una constitució acceptada, el món de l'associacionisme ha sortit perjudicat. En la nostra història recent no s'ha establert una relació fluida i còmoda de col·laboració entre les associacions i els grups d'estudi preexistents a aquesta recuperació democràtica i a la reconstrucció institucional. En el seu moment, va faltar confiança des de les institucions en el paper que aquestes associacions havien de seguir jugant. Ningú ha negat l'importantíssim paper substitutori que van jugar aquestes instituci-

ons en uns moments històrics molt difícils culturalment, però en el moment en què les institucions es van estructurar i es van desplegar les seves atribucions, em dóna la sensació que hi va haver una certa desconfiança i una certa voluntat més o menys programada, més o menys activa o passiva, per delació o per omissió, vers als centres d'estudis i s'ha anat establint una distància cada vegada més gran.

Jo penso que aquesta distància no ha vingut només per culpa de l'actitud de les institucions, que també és possible, sinó que penso que hi ha hagut també una manca de capacitat d'adaptació de les associacions i dels centres d'estudis a una nova realitat i a una nova disponibilitat de recursos en el què és la gestió de la cultura, la seva estructuració i institucionalització. En molts casos, des dels grups d'estudi s'ha vist una certa gelosia vers l'administració, amb una percepció que en certa manera portava a veure a l'administració com a competidora, com una estructura que omplia i ocupava un espai que els grups d'estudis se sentien propi. Penso que s'ha de trencar aquesta tendència, tant en una línia com en l'altra, i en la mesura que se sàpiga trencar les institucions faran millor el seu paper i els grups d'estudi recuperaran l'espai que els pertoca.

Voldria que aquestes institucions del nostre país tinguessin un paper essencial per naturalesa. Sempre hem estat un país amb ordre intern, hem proclamat que som un país amb una estructuració territorial equilibrada i descentralitzada, amb un monstre que és Barcelona, amb un gran cinturó metropolità. Però a la resta del territori, a l'essència i a l'esperit rural d'aquest territori, hi ha hagut un reconeixement que estava bastant equilibrat en el sentit de la seva disposició i del seu pes específic des del punt de vista cultural, on els grups d'estudi han pogut desenvolupar una activitat reconeguda, particular, exercint el què ara es coneix com a "observatori del territori", analitzant unes realitats comarcals específiques, amb els camps de les seves diferents especialitats. Aquest paper d'observatori i aquest detall en la presència pel què fa a les necessitats territorials difícilment es pot tenir des de l'administració. Cal retrobar un espai que no hi era; és hora d'establir un pont, on no es generin aquestes gelosies i aquestes desconfiances. Per tant, cal generar uns ponts de col·laboració més fluids.

Tenim la confiança i la convicció que cadascú té, ja no dic el seu territori, però sí el seu propi lloc en el territori. En la mesura en què siguem capaços d'instaurar aquesta confiança i retrobar uns mecanismes per frenar la pressió, les coses aniran molt millor del què van en aquests moments. Jo penso que això és així, no només a nivell teòric, sinó també a nivell de projectes i de propostes culturals concretes.

Pel què fa a les relacions econòmiques entre l'administració i els centres d'estudis, en principi l'administració hauria de subvencionar els treballs d'aquests grups, però no com ho ha fet fins ara, d'una manera sistemàtica, ja que no

resulta lògic. És a dir, des de l'administració s'hauria de sostenir aquest associacionisme malgrat la contestació que pugui donar a l'administració. Si no, es dóna la sensació que no hi ha d'haver una situació de complementarietat, que seria la solució lògica i potser utòpica, però com que jo encara vull seguir creient en les utopies, em sembla que el camí és aquest. Així doncs, hi ha una distància generada per una mena de gelosia entre una part i una altra, i no hauria de ser així, perquè s'han d'explotar els grups de col·laboració que hi ha, que ens han de portar a una situació més còmoda pels centres d'estudis i que han de facilitar la feina a l'administració. Els punts de desacord hi seran sempre, com passa en qualsevol unitat d'estimació, com pot ser la família, per bé que vagi aquesta família. Per tant, em sembla que no sempre s'intenta que aquestes unitats trobin uns punts de trobada i acceptin els punts de desacord. Que sabrem superar aquestes dificultats o no? Jo diria que aquesta és una altra qüestió. Però hem d'acceptar la discrepància perquè això forma part d'aquesta qüestió.

2.2.- La sacralització del patrimoni

Jo, com a director general de Patrimoni, no ho hauria de dir, perquè trobo que haig de donar recolzament i defensar espais concrets de les meves competències i especialitats com, per exemple, els expedients de declaració de patrimoni de la humanitat. Però jo no hi he cregut mai, en això: penso que aquesta medalla és absolutament innecessària, i fins i tot penso que la UNESCO va equivocada en el moment en què genera el reconeixement d'unes manifestacions, si parlem de patrimoni oral o material, o d'unes realitats patrimonials, si parlem de patrimoni de la humanitat, amb unes perspectives de futur, més que no pas amb unes valoracions d'allò que s'ha fet.

En una altra afirmació, que al principi no acabava d'entendre, està molt bé que el concepte, el contingut i el conjunt d'això que entenem com a patrimoni s'infla tot el que s'hagi d'inflar. M'explico. És a dir, hi ha un patrimoni que és el patrimoni oficial, allò que abans sortia en els decrets del BOE i que ara surt al DOC i que diu: això és patrimoni. Així, tenim uns papers i unes manifestacions reconegudes i recolzades. Però jo penso que el patrimoni és un espai d'emocions i de sensibilitat, que no necessàriament ha de sortir en el Boletín Oficial del Estado, o en el DOC. Són espais de sensacions i d'emocions particulars.

Fa molts anys vaig impulsar, des del Museu Arqueològic de Tarragona, una relació d'acord entre l'Ajuntament i la Generalitat perquè es creés el Museu d'Història de la Ciutat de Tarragona. Ho vaig aconseguir, encara que després va sortir malament, perquè hi va haver una moció de censura i en vaig sortir rebotat. Però tot i això vaig poder realitzar alguns projectes, entre els quals hi havia una exposició que es deia "Patrimoni i Societat". La tesi que intentàvem explicar en aquella exposició era que el patrimoni no acaba amb les pedres, no

acaba amb el BOE o amb el DOC, sinó que el patrimoni és tot allò que ens porta a relacionar-nos amb unes arrels i amb un sentiment de col·lectivitat i de grup. Posàvem l'exemple de la nina de vori del Museu Arqueològic de Tarragona: si per a la gent això és un referent que l'ajuda a posicionar-se en el món de la col·lectivitat, a sentir-se un individu important, amb uns valors més enllà dels estrictament racionals, haurem aconseguit fer una feina realment important de cara a la sensibilització, que és un primer pas cap a la cultura, cap a la llibertat individual i col·lectiva. Si entre tots fem això, haurem donat un pas important cap a una societat una mica més coherent, més il·lusionada i una mica més assentada realment en la seva realitat i en la seva ciència.

2.3.- Existeix una acció coordinada dins del govern de la Generalitat entre els diferents àmbits, àrees, departaments, direccions, i els agents locals en el moment de posar sobre la taula els projectes i desenvolupar-los en l'àmbit del patrimoni?

Primer, m'agradaria especificar què entenem per agents locals, si ens hem de reduir al concepte de centres d'estudis, o si per agents locals entenem també el que jo entenc, que són les administracions locals presents en el territori, responsables d'una parcel·la d'aquest territori.

Jo penso que ja des de sempre, en aquest aspecte, hi ha una relació clara, més o menys fluida, més o menys consolidada, però indefugible, com no podria ser de cap altra manera. I en l'aspecte de les estructures de decisió i d'efecte en la gestió del patrimoni hi ha una política descentralitzada que dona al territori poder en la presa de decisions, de millor o pitjor manera. Poso com exemple les comissions tècniques del patrimoni, per les quals es va unir el patrimoni, que és l'àmbit en el qual jo treballa com a director general de Patrimoni, amb l'àmbit del treball i del plantejament de les decisions de les comissions tècniques territorials. En tots els temes que afecten les decisions sobre el tractament i la gestió del conjunt de monuments, el patronat passa per aquestes comissions, que tenen lloc en el territori, i aquestes decisions estan participades clarament per representants de diferents organismes. Una altra cosa és que això sigui millor o pitjor, si són realment tan representatives com entenem que han de ser. Des del meu punt de vista, no són suficients i, en aquest aspecte, haig de dir que, a partir del gener de 2005, espero que ja siguin plenament representatives, que hi hagi un espai més directe, més ampli, amb organitzacions i associacions del territori, fins i tot més directament amb els municipis, que moltes vegades són els que han de gestionar les decisions que es prenen en aquestes comissions i en aquests òrgans de decisió i d'arbitratge sobre el territori. Però, a més a més, pel què fa a la gestió del patrimoni per part del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, abracem actual-

ment una estructura que ha existit ja i que jo crec que s'ha de potenciar i que, de fet, estem treballant perquè, també a partir de gener i febrer, estigui tot molt més clar.

En l'actiu sobre el territori, que serien els museus nacionals, hi ha una clara relació amb el mateix territori. Posem el cas del Museu Arqueològic de Catalunya, per exemple: una institució importantíssima per gestionar el patrimoni arqueològic, però que ens hem trobat clarament amb allò que es diu "a ull", encara que l'estem intentant ressuscitar, i estic convençut de què ho farem. En aquest cas, ho faig com un repte personal, perquè jo vaig dirigir aquest museu entre el 1997 i el 2000 i vaig intentar treure'n el suc i no en vaig saber. Jo diria que hi va haver un problema de sensibilitat i espero que ara, des d'un espai més cupular de l'estructura de govern, hi hagi aquesta sensibilitat, d'això jo en responc. Aquest museu, per exemple, ja des d'aleshores està desplegant algun programa, encara que no tots els que podria, en els quals la col·laboració directa amb el territori està en la base de l'exposició del projecte. Per exemple, em refereixo a un projecte molt ric, que és la ruta dels ibers, en el qual el territori aportava les seves seues. Un dels aspectes més importants d'aquest projecte es basava en la col·laboració i en la incorporació del projecte de tothom del territori que estigués sensibilitzat per una realitat tant històrica com patrimonial, i que estigués disposada a incorporar-se a un sistema que li oferia essencialment, entre altres coses, les sinergies entre una unitat, que és una institució (el Museu Arqueològic de Catalunya) i un territori, absolutament necessari per desplegar el projecte perquè, no ho oblidem, la història té els seus escenaris sobre el territori. Per tant, aquesta relació és molt important.

En altres estructures de l'administració segurament no s'ha desplegat tot el potencial que hi ha, però essencialment s'ha anat canviant. Em trobo de vegades amb unes realitats que penso que no acaben de tenir coherència. Per exemple, el Patronat Sant Galderic té com a objectiu essencial l'estudi de les construccions de pedra seca de Catalunya i hi està fent estudis. Jo he tingut ara fa uns mesos un contacte per veure què estaven fent: demanaven una col·laboració amb el Departament de Cultura i ho vaig entendre com un objectiu positiu. Però després resulta que, viatjant pel país, vaig anar a les Garrigues, a les Borges Blanques i, visitant el Consell Comarcal, se'm va presentar un inventari de construccions en pedra seca al marge del Patronat Sant Galderic i amb un treball que era absolutament desconegut per la Direcció General de Patrimoni. És en aquesta desconexió, en aquest desconeixement, on hi ha alguna cosa que falla, i això no pot seguir així; no pot ser que nosaltres desconeguem que el territori està treballant per una cosa que forma part del nostre marc competencial i especialment de les nostres responsabilitats i que el territori no tingui en compte el Departament de Cultura per donar-li un cop de mà per tirar endavant progra-

mes; no només per donar-li suport econòmic, sinó per donar-li també una cobertura de cohesió al resultat final sumatori.

En el tema del turisme i el patrimoni, també hi ha projectes ja preexistents que estan en marxa des de fa temps, però també és evident que s'han de sumar els potencials de l'un i de l'altre. I és evident en aquest aspecte que els departaments de Turisme i Cultura hem de sumar esforços i els hem de multiplicar si volem que realment l'amortització, ja no dic econòmica, sinó social, de les accions i dels programes que es tiren endavant acabi tornant-se a situar en un estat acceptable.

En aquests moments, tampoc podem oblidar les bases de l'organització i de la rendibilitat econòmica i social dels projectes. Jo estic convençut, per exemple, de què la Direcció General del Patrimoni Cultural no podrà fer front als dèficits patrimonials del país si no arribem a un acord per tal de generar una estructura empresarial de turisme rural, aprofitant l'estirada que aquest tema té en aquest moment, que ens permeti incorporar recursos privats al tractament de determinats espais patrimonials, com pot ser, per exemple, els paisatges històrics. Turisme, de fet, ja n'ha començat a parlar. La solució és deixar-ho córrer o buscar unes línies de finançament i d'agrupació de voluntats i de recursos privats. Per fer això, evidentment, necessitem comptar no només amb el consell, sinó també amb la participació directa d'un altre departament, molt ampli pel què fa a responsabilitats, que és el de Turisme. Per tant, cal reforçar aquesta participació per tal d'aixecar sinergies, amb la voluntat d'establir sistemes, rutes temàtiques sobre el territori, etc. Per exemple, a les Terres de l'Ebre hi ha la qüestió de les pintures rupestres d'Ulldecona, que és una realitat històrica i, per tant, el Departament de Cultura, juntament amb el Consell Comarcal i l'Ajuntament, hi estan treballant i estan en contacte perquè es pugui fer el centre d'interpretació i la ruta d'aquest sector de les pintures rupestres. Però és evident que hem de treballar com estem fent-ho, per exemple, amb el Consell Comarcal de la Conca de Barberà i amb l'Ajuntament de Montblanc, respectivament, i que també hem de treballar amb el Consell Comarcal de les Garrigues per tal de generar no una proposta "bolet", que en dic jo, sinó un sistema, una proposta que tingui un objectiu que dinamitzi també econòmicament el territori.

Pel què fa als centres d'estudis, aquests reben subvencions del Departament de Cultura, el què passa és que són unes subvencions que són ridícules i inestables moltes vegades. Aquí també hauríem d'entrar en quins criteris se situa el tema de les subvencions. En l'esperit, la subvenció no ha de servir per tapar la boca, evidentment. No oblidem, per això, que en molts àmbits de la vida d'aquest ordenament democràtic moltes vegades les subvencions i els ajuts han servit no per potenciar les entitats, sinó per tapar-los la boca. Això ens remunta a l'associacionisme de grans ciutats, és a dir, a les associacions de

veïns que han rebut molt més diners dels que els corresponia per tal de prestar el recolzament i el consens en una sèrie de projectes i idees. L'altra qüestió és si la subvenció ha de ser com el "café para todos"; evidentment, em sembla que tampoc és la manera: hi ha d'haver una fórmula per avaluar la capacitat real i l'aportació real de qualsevol centre d'estudis i de totes les associacions en la dinàmica que s'està subvencionant en aquest cas la cultura, ja sigui en grups de recerca, o en grups d'observació; ja sigui a nivell de difusió, amb aquest paper, únic o complementari, d'observatori o d'antena sobre el territori. Per tant, com a col·laboradors d'alguna administració, és normal que hi hagi alguns punts de discrepància.

En definitiva, penso que s'estan fent coses, com no podria ser d'una altra manera, però hi ha encara molt camp per explorar i molta realitat per consolidar. Aquesta relació entre cultura, turisme, entitats i organitzacions és la garantia de l'èxit per tal que allò que es posa sobre el territori acabi consolidant-se i amortitzant-se socialment i també econòmicament.

Els centres d'estudis com a motor de coneixement, preservació i posada en valor del patrimoni cultural i natural

Albert CURTO HOMEDES

*Director de l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre
i membre del Centre d'Estudis Històrics del Baix Ebre*

3.1.- Valoració del paper que juguen els centres d'estudis i els instituts d'estudis locals i comarcals respecte a la preservació i posada en valor del patrimoni cultural i natural

Davant d'aquesta qüestió, el primer que em ve al cap és pensar en la hipotètica situació de la inexistència d'aquest tipus d'organismes en el nostre àmbit d'actuació. Tot fent un exercici menys ociós del que ens poguéssim pensar, imaginem-nos cadascun de nosaltres l'absència de qualsevol mena d'associació disposta a vetllar pel compliment de les lleis en matèria de patrimoni en la nostra població i la nostra comarca. A mi particularment se'm presenta una imatge desoladora, de desemparança. Sens dubte, el paper que poden exercir avui els centres d'estudis i els instituts locals i comarcals és molt menor del que voldriem, però són nombrosos els exemples en els quals ha estat gràcies a la perseverança i l'entrega de la gent que dóna cos a aquests organismes quan s'ha pres consciència del valor de patrimoni menystingut i amenaçat i finalment per la seva pressió s'han capgirat situacions que semblaven sentenciades. Per tant, l'existència d'aquests centres d'estudis és un element clau de la vitalitat i la higiene de les societats. Fins i tot caldria afirmar que és precisament el seu esperit crític i independent (en principi deslligat de les administracions públiques) el que li ofereix aquest paper essencial de contrapès, a l'aguait de les actuacions administratives i particulars irrespectuoses amb el patrimoni.

Ara bé, la realitat ben bé és que aquests organismes es troben en un estat vital força precari. La seva pròpia naturalesa, basada en unes relacions humanes i voluntàries segons com un tant anacròniques avui en dia, la menysvaloració que els sistemes polítics fan vers ells i la manca de recursos econòmics fan que les accions de centres d'estudis i d'institucions anàlogues representin esforços titànics fora de les seves possibilitats. D'aquí que, amb el temps,

la força inicial es vagi diluint i acabin exercint d'entitats purament formals, sense gaire contingut.

Els centres d'estudis han d'estar arrelats al terreny. De fet, és gràcies a això que es poden aconseguir uns objectius i resultats de gran interès, però els anys d'aïllament fan que les tasques es multipliquin, es malbaratin molts esforços i, el que és més important, acabi guanyant la desesperança. Urgeix, en aquest sentit, encetar un mecanisme de coneixences i de col·laboracions entre els diferents centres d'estudis. La tasca que l'Institut Ramon Muntaner està fent al respecte és justament el què calia fer. La creació de la seva pàgina web i els fòrums de debat com aquest Espai Despuig són exemples d'aquest encertat encarrilament.

Una de les sortides de la precarietat dels centres d'estudis que abans comentàvem pot ser la de compartir objectius, experiències i fer front comú en segons quines reivindicacions. Tenint en compte aquestes reflexions inicials, seria de gran interès que poguéssim destriar una mica a què ens referim en parlar de centres d'estudis, perquè sota idèntics o semblants títols s'amaguen realitats ben diferents, a vegades amb objectius força divergents. Cal diferenciar, per exemple, aquelles entitats amb finalitat purament lúdica d'aquelles en les quals la investigació i l'estudi del patrimoni centra la seva raó de ser. És cert que fins i tot en entitats i agrupacions de naturalesa diferent es poden trobar alguns punts de contacte que facilitin la seva posada en comú, però és molt més lògic i operatiu que s'intentin classificar i agrupar per objectius semblants.

Feta aquesta prèvia, ens centrem en els centres que tenen com a objectius l'estudi, la salvaguarda i la reivindicació del patrimoni cultural i natural (en definitiva, els que són motiu de debat en aquest fòrum) i el seu paper en les polítiques patrimonials. Caldria, en analitzar-los, fer un seguiment personalitzat que, evidentment, ens aportaria resultats ben distants. Hi ha centres d'estudis que en el seu àmbit d'actuació marquen, podríem dir així, les directrius a seguir, mentre que d'altres passen modestament amb una incidència nul·la en les decisions polítiques. Encara que soni a plantejament lineal, penso que la clau d'un major o menor grau d'incidència respon proporcionalment i directament al soroll que es faci. És evident que en un sistema basat en els vots i en les majories, les entitats tindran un major pes que les persones individuals, i les entitats amb un arrelament social més extens tindran un pes polític més transcendent que les que només representen un sector minoritari, per molta acreditació de coneixements que tinguin. D'aquesta manera, podríem calibrar el pes de molts centres d'estudis, en primer terme per la seva representació social. Però això no és suficient. Cal, com he dit, fer soroll. En la defensa del patrimoni, els centres d'estudi tenen varies accions (no moltes) per tirar endavant els seus propòsits. Una d'inicial i bàsica és la investigació, mitjançant la promoció d'estudis i de treballs que ajudin a donar les eines necessàries per al coneixement

dels diferents patrimonis. Una següent acció, tant o més important que aquesta primera, és la de difusió. Cal evitar, en la mesura d'allò possible, que l'esforç en documentar el patrimoni resti només en coneixement d'uns quants.

La difusió és fonamental. S'hauran d'utilitzar els nivells i les estratègies adequades per arribar als diferents sectors socials, funció que lògicament no té perquè recaure en el centre d'estudis, però sí que es poden establir unes col·laboracions amb centres educatius, centres de recursos pedagògics, etc. Finalment, quan el patrimoni estigui en perill de ser agredit d'una o altra forma per part de l'administració o de particulars, els centres d'estudis poden exercir les seves reivindicacions a través dels mitjans de comunicació (és un dels recursos més emprats) a partir de comunicats, articles, cartes al director, etc. o, ja a escala més gran, poden mobilitzar la societat a partir de signatures, pancartes, manifestacions, etc. En molts casos, totes aquestes accions han conduït a resultats esperançadors. Se m'acuden exemples, especialment durant el període associatiu protagonista de l'època de la transició, quan les associacions, especialment les de veïns en el cas de Barcelona i d'altres ciutats, van aconseguir fins i tot salvaguardar edificis singulars sentenciats per l'especulació. Ara, certament, el pes dels actuals centres d'estudis no és comparable al d'aquella època, però en alguna ocasió han protagonitzat l'inici d'un procés que ha conduït a capgirar un resultat que semblava inequívoc. No obstant això, en la majoria dels casos la impotència dels centres d'estudis és gairebé total i la majoria de les accions que he enumerat no passen de ser mers exercicis folklòrics que al cap i a la fi no acaben desviant ni mig grau les postures prefixades.

En aquest sentit, penso que una sortida que haurien de potenciar més els centres d'estudis de cara a afrontar defenses patrimonials és la via jurídica. En un estat de dret en el qual el que pren més protagonisme és el que s'anomena "l'imperi de la llei", fer prevaldre aquesta llei és precisament l'estratègia més adequada. Hi ha lleis generals, com la del Patrimoni Català, l'incompliment de les quals posa en una situació delicada a les administracions infractores. En casos així, els centres d'estudis o altres entitats sorgides per a la defensa del patrimoni haurien de poder optar precisament per aquesta via judicial. El que succeeix, però, és que justament aquests centres d'estudi o associacions culturals depenen en bona mesura de les mateixes administracions que donen ajuts, subvencions i col·laboracions. És, per tant, una complexa realitat que fa que la subsistència d'aquestes entitats, en principi vetlladores del patrimoni, estigui condicionada per una administració.

3.2.- En quina mesura pot contribuir la recerca històrica al desvetllament de la sensibilitat ciutadana pel patrimoni i a la seva explotació responsable?

Incidint en un dels apartats que ja s'ha esmentat abans, els centres d'estudis, en la seva implicació territorial, tenen certament un dels papers més importants en aquest afer, sempre en la mesura de les seves possibilitats. Hi ha una màxima que m'agrada repetir en debatre's aquest tipus de temes i és aquella per la qual tot el que es desconeix no es valora i tot el que no es valora acaba desapareixent. La ignorància dels valors històrics, artístics, etnològics, etc. dels elements patrimonials són la causa major de la seva destrucció. Per tant, cal deduir que l'aportació dels centres d'estudis en aquest punt és importantíssima. Una altra cosa és si aquesta aportació contribueix a la sensibilització ciutadana o no. Suposo que tot rau en el tipus de difusió que se n'acaba fent. Com ja he dit, la investigació és el pas previ i ineludible, encara que a vegades s'hi vol passar per sobre, saltant-se-la amb resultats esperpèntics. Però si el coneixement obtingut no se sap diversificar i emmotllar en diferents versions que abracin un sector ampli de la societat, aquesta restarà totalment al marge de possibles descobriments, fins i tot molts anys més tard. És molt descoratjador quan, després d'anys i anys d'assentar i de documentar un coneixement històric, les guies turístiques, els opuscles i els dossiers escolars continuen amb un argument tòpic ja rebutat i oblidat en cercles acadèmics. Dóna la sensació de dos mons diferenciats que actuen independentment l'un de l'altre. Està clar que no s'ha d'atribuir aquesta mancança als centres d'estudis (els responsables de la difusió a dojo tenen alguna cosa a dir quan no son capaços d'actualitzar els seus coneixements ni amb bibliografia local dels darrers vint anys) però, en definitiva, demostra una manca de connexió entre tots dos mons que ens és a tots ben perjudicial: als difusors, per elaborar un producte fals; als investigadors, per ésser condemnats a l'ostracisme; i a la ciutadania, per ésser postergada en la ignorància.

Recapitem: la recerca històrica és essencial per a la recuperació del patrimoni i per a la seva explotació cultural responsable i els centres d'estudi exerceixen en l'àmbit local la millor plataforma; ara bé, una manca o descoordinació en matèria de difusió fa inútil o no operatiu (almenys durant un temps) l'esforç esmerçat. Sovint, el que dóna sentit a un element és precisament el seu contingut, la seva biografia. Saber que en un lloc i no en un altre es va realitzar un esdeveniment determinat li confereix un valor afegit que difícilment valorariem si no en tenim coneixement. La catalogació dels elements patrimonials amb la recollida sistemàtica d'aquesta informació ha d'ajudar a la seva preservació.

Per posar l'exemple que tenim més per mà, el Centre d'Estudis Històrics del Baix Ebre (de fet, la gent que el posem) està practicant en els darrers anys un parell d'iniciatives encaminades a aquest desvetllament de la sensibilitat ciutadana. Per un costat, hi ha una aposta per un coneixement acadèmic fruit de la investigació que materialitzem en una publicació anual titulada *Recerca*, de la qual ja han sortit vuit números i, per l'altre costat, una secció setmanal a la premsa local, concretament a *La Veu del Baix Ebre*, titulada "Patrimoni al Rebost". Totes dues iniciatives van adreçades a un públic diferent; tenen, lògicament, un tractament diferenciat i s'emmarquen en objectius dispars, però, en definitiva, tenen un denominador comú: fer partícip a d'altra gent del valor històric d'una sèrie d'actius patrimonials. Malgrat el temps transcorregut, de nou i dos anys respectivament, i a manca d'un aparell que pugui controlar la repercussió que aquestes apostes tenen en la ciutadania, la percepció que hom té, per la poca incidència en les accions en política patrimonial que ha representat, és que té una influència molt limitada. Possiblement, en una població més petita la labor del centre ressaltaria més i tindria molta més repercussió.

3.3.- Cultura, art i educació

A l'hora de plantejar una possible proposta d'actuació cultural per a l'àmbit territorial del què avui coneixem com les Terres de l'Ebre, i més si el que volem fer és un plantejament estructural de futur, hem de partir de la base, lògica i preceptiva, d'una anàlisi de la realitat actual. El coneixement d'aquesta realitat ens ha de donar la clau precisament de les propostes de futur.

En conèixer i analitzar l'oferta cultural existent avui a les Terres de l'Ebre, en primer lloc, podem comparar-la amb la d'altres llocs d'arreu; en segon lloc, podem mesurar-la d'acord amb unes bases teòriques sobre el què ha de ser l'aposta cultural; i, en tercer lloc, podem avaluar si realment l'oferta que avui presentem s'adscriu en la nostra manera de ser o de fer i si és, en definitiva, una expressió de la nostra identitat o un pur reflex mimètic de les onades de moda. Per tant, com a primer pas (ineludible) de cara a un plantejament de conjunt, per evitar així la pràctica del dia a dia sense programació ni objectius d'un abast de mitjà o llarg termini (fet molt usual avui dia), s'ha de fer una introspecció - el més detallada possible- de l'acció cultural duta a terme en aquests moments - bàsicament de forma aïllada- a cadascuna de les poblacions de les comarques ebrenques.

Paral·lelament a l'inventari (utilíssim però fred) dels actius i de les activitats culturals actuals, caldrà avaluar detingudament els potencials culturals i patrimonials de què disposem. Amb totes dues relacions obtindríem un memoràndum amb què mostrariem els elements culturals identificatius (propis i originals i, per altra banda, exportables) de la nostra realitat, juntament amb tots aquells altres

que en els darrers anys s'hi han anat incorporant i potenciant amb major o menor èxit. Aquest estudi previ ha de ser molt útil per comprovar les possibles incongruències, reiteracions, desordres i desorientacions (el malbaratament dels recursos públics en definitiva) si, està clar, estem parlant d'una activitat cultural sustentada i desenvolupada per l'administració pública. Respecte a les altres activitats culturals, promogudes i promocionades exclusivament per entitats o per persones privades (un fenomen cada cop més difícil de trobar), tampoc estaria de més que s'intentés economitjar, si més no, l'esforç humà i es fes un tipus de proposta coordinada. En definitiva, la majoria dels actors i dels receptors de segons quin tipus d'activitat cultural solen ser, en l'àmbit en què ens movem, els mateixos; per tant és de sentit comú que ajuntem els esforços.

En aquest sentit, i començant ja a fer propostes d'actuació cultural per a les comarques de l'Ebre, un element clau ha d'ésser la cooperació, la comunicació i el vincle entre les diferents organitzacions. Un dels defectes que observem *a priori* en la política cultural actual és la manca de coordinació entre les diferents iniciatives. Això comporta, fins i tot, el sense sentit de programar activitats semblants i paral·leles, la coincidència cronològica d'esdeveniments atractius, etc. Cal ser conscients de la limitació de la població i tenir sempre en compte el nucli poblacional de les Terres de l'Ebre en el seu conjunt. Bona part de la població d'aquestes comarques es desplaça de forma assídua d'una a altra població i molt sovint només cal un reclam cultural per fer un desplaçament que pot suposar, com a molt, mig hora o tres quarts de trajecte. Cal, per tant, pensar en aquest potencial global a l'hora de dissenyar una programació i evitar, en la mesura d'allò possible, aquelles duplicitats i coincidències que no fan sinó rebaixar la possibilitat d'assistència. És cert que això ha de suposar, a més d'una bona xarxa de comunicació i d'intercanvi, la generositat suficient com per cedir en molts casos els interessos particulars o locals vers els interessos territorials. Aquest és el repte. S'ha d'arribar a poder pensar a nivell de territori, és a dir, a nivell de les Terres de l'Ebre.

En aquesta coordinació caldria, en un pas més endavant, fins i tot arribar a sacrificar alguna expressió poc genuïna i reiterada en benefici d'una programació coherent i pràctica. Un cas paradigmàtic és el de les festes de recreació històrica que han proliferat com a bolets i que caldria racionalitzar degudament.

D'altra banda, en identificar netament el nostre patrimoni cultural es podrà fer una aposta per ressaltar-lo i per promocionar-lo. Sovint, en no haver-hi hagut aquesta reflexió prèvia, hem descurat aspectes propis i únics nostres en detriment de manifestacions foranes genèriques que, a la llarga, a més de no reflectir res de la nostra identitat, es dilueixen en un oceà de propostes clòniques que acaben per avorrir més que per incentivar un possible turisme cultural. En aquesta línia, potenciar aquells aspectes culturals més vinculats a les nostres terres, de-

rivats o hereus de la nostra activitat econòmica i social, és una aposta de futur. En segons quins casos caldrà (com a vegades s'està fent) fins i tot "ressuscitar" elements i actius culturals en desús o pràcticament desapareguts, com pot ser bona part de la cultura relativa al riu, i en d'altres, senzillament, fer esment d'aquells aspectes que inconscientment formen part de nosaltres de forma quotidiana i no els identifiquem especialment, malgrat el seu contingut d'identitat, com el fet de la dialectologia.

Una de les premisses claus per poder dissenyar una política cultural, al meu entendre, és saber situar quin paper ha de jugar l'administració pública i quin les iniciatives privades. Crec que en aquests moments hi ha un excessiu intervencionisme de l'administració que, en definitiva, impulsa el percentatge més elevat de les manifestacions culturals. Fent-ho així, a més de (a vegades) dubtoses intervencions, s'aconsegueix una inhibició de la ciutadania, que sol ser proporcional al grau d'intervenció de l'administració. L'únic que s'acaba aconseguint amb aquesta política, especialment quan s'inverteixen molts recursos en difusió, és un consumisme cultural, però això ja són figures d'un altre paner. Un exemple del què dit ho he pogut constatar en l'elaboració d'exposicions. Les exposicions més celebrades, més vistes i, en definitiva, més transcendents socialment parlant (exceptuant aquelles difoses reiteradament en què es crea una necessitat artificial per veure-les) són les que els ciutadans, en major o menor mesura, hi han participat o s'hi veuen reflectits. Cal aprofitar aquests valors per confeccionar continguts sòlids i didàctics que transformin l'interès inicial. Portar exposicions alienes i externes fora de l'essència i de l'interès propis de la societat és com voler només apostar per una difusió merament testimonial, que en el millor dels casos es redueix als mateixos col·laboradors, al grapat d'incondicionals i al públic institucional. Avui que els desplaçaments a les grans ciutats són moneda corrent, valdria la pena que, en el cas de què parlem, les mostres fossin genuïnes. Per tant, si es vol, que en siguin menys, però amb la col·laboració de més entitats i particulars.

Seguint el fil del que dèiem, l'administració ha de jugar el paper de coordinació, d'orientació, d'investigació; ha d'elaborar programacions i estructures de planificació, ha de poder oferir infraestructures, i, en definitiva, ha d'ajudar econòmicament les propostes vàlides. Sobre aquest punt cal fer un incís. La política de subvencions ha d'estar millor regulada. Hem arribat a un convenciment, fals per naturalesa, que tota iniciativa particular ha d'estar subvencionada per l'administració. Així, s'ha arribat al contrasentit de finançar paellades i festes purament culinàries (les festes en principi, cal no oblidar-ho, han d'ésser una voluntat i una responsabilitat popular). No tot ha de ser subvencionable, però sí ha de ser recolzat.

Un dels aspectes més menystinguts, seguint el nivell endèmic d'aquest país, ha estat la investigació. La no inversió en aquest terreny fa que sempre siguem ignorants en quant a les possibilitats i a les estratègies a fer perquè les activitats culturals s'omplin de continguts i siguin exponencialment rentables. Aquest és el camí que ha de seguir l'administració, per poder així assessorar degudament i per no perdre's en una teranyina d'accions més pròpies de la iniciativa privada que de la pública.

Mentrestant, a la societat civil li caldrà un primer pas importantíssim per tirar endavant aquest repte cultural de les Terres de l'Ebre: associar-se. Recompondre la perduda cultura associativa és essencial. Les associacions, amb un discret paper, tenen una migrada força, reflex del poc pes social que representen. La majoria estan sustentades per mitja dotzena de voluntaris que acaben per perdre qualsevol sistemàtica associativa (ni es reuneixen, ni prenen acords, ni fan comunicats, etc). Això fa que, a l'hora de prendre decisions, no se les tingui en compte. Les estructures de partits polítics també han desfigurat excessivament aquesta situació, ja que sovint els qui acaben capitanejant o influent en una entitat són persones vinculades políticament, fet que comporta ja unes relacions viciades amb l'administració.

Per concloure, doncs, falta molt per redreçar tot un impuls cultural (que hi és i en gran mesura) a fi de poder presentar uns resultats contundents i sòlids. Altrament, només farem que recórrer inútilment molts quilòmetres, escament, com es diu vulgarment, pals de cec.

Factors d'ús i d'abús del patrimoni: El turisme i la gestió de recursos patrimonials

Antoni LAPORTE ROSELLÓ

*Director d' ARTImetria, consultoria en gestió i marketing cultural,
i professor del Màster de Gestió Cultural de la Universitat de Barcelona*

4.1.- És el turisme la millor manera de donar a conèixer el nostre patrimoni?

Espanya és una de les primeres potències mundials en matèria turística. En els darrers anys ha estat el segon país que major nombre de turistes ha rebut anualment, per darrere de França, i el segon en termes d'ingressos, per darrere d'Estats Units.

Segons dades de l'Organització Mundial del Turisme (WTO) referents al 2003, França va rebre 77 milions de visitants, seguida pels 52,3 milions de visitants a Espanya. De les tres destinacions majoritàries mundials –França, Espanya i Estats Units–, Espanya és la que ha tingut un increment major i més constant: del 4,5% el 2002 en relació al 2001 i del 0,3% el 2003 en relació al 2002 –dada que resulta positiva en el context de davallada del turisme internacional i davant dels percentatges negatius de França i Estats Units–.

Pel què fa als ingressos per turisme, Espanya ha viscut el 2003 un increment del 24% respecte el 2002, amb un total de 41,7 bilions de dòlars. Es tracta de l'increment més espectacular dels cinc països amb major volum d'ingressos –Estats Units, Espanya, França i Itàlia–.

El turisme no és una manera de donar a conèixer el patrimoni. Cal veure el turista com un possible usuari dels recursos patrimonials i, en aquest sentit, cal decidir si l'equipament patrimonial té la voluntat d'incloure els turistes entre els destinataris de les seves activitats.

El turisme com a segment important entre el públic del patrimoni comporta una sèrie d'avantatges i d'inconvenients. Un dels avantatges és la concepció del patrimoni com a element de desenvolupament territorial. Històricament, una bona estructuració dels recursos patrimonials (convertir el recurs del patrimoni en un producte) ha significat un reclam de cara al turisme.

La vinculació turisme–patrimoni entesa com a quelcom positiu és cada vegada més recurrent. Aquest estiu ha aparegut la polèmica sobre un nou model de desenvolupament turístic, en el marc de la necessitat d'Espanya de canviar el seu propi model. Es busca passar d'un turisme de quantitat, centrat en el preu, a un turisme de qualitat, més centrat en productes amb un alt valor afegit. Aquest procés resulta rellevant en una societat que cada vegada té un nivell més elevat i divers d'interessos –fet que comporta un cert eclecticisme– i preus més competitiu en el transport.

Cal recordar que Espanya és un dels països que té més monuments declarats Patrimoni de la Humanitat –conformant un llistat de trenta-un monuments (d'un total de trenta-vuit béns culturals i naturals), cosa que representa més d'un 5% del total mundial. Aquesta xifra és similar a la dels monuments declarats Patrimoni de la Humanitat a Itàlia, que en l'imaginari té una imatge de marca de país “cultural”.

No es tracta, doncs, de qüestionar el producte, sinó d'unir esforços públics i privats per situar Espanya i el seu patrimoni com a punt de referència del turisme cultural. Els esforços públics s'han de destinar a canviar la imatge de marca, per la qual cosa es necessita una forta inversió, així com millorar els serveis públics. Els esforços privats s'han de concentrar en el condicionament d'una oferta hotelera de qualitat que complementi de manera òptima el producte. Aquest binomi ha d'estar coordinat i equilibrat: si no hi ha una oferta hotelera i de restauració de qualitat, els esforços de les administracions públiques i dels agents privats sense ànim de lucre no tindran massa futur.

Com ja s'ha indicat més amunt, el turisme genera riquesa. A les enquestes als turistes realitzades per Turisme de Catalunya, s'ha observat que el turisme cultural genera una despesa diària més elevada que les altres tipologies de turisme. També hi ha, però, inconvenients en l'associació patrimoni–turisme. No cal oblidar que la primera funció del patrimoni és la de ser testimoni del passat d'una comunitat. Per tant, el patrimoni té unes funcions vinculades estretament amb la identitat i la història d'un poble. Si els recursos patrimonials estan molt adreçats al turisme poden generar una reacció de rebuig entre la població local, que generalment no vol compartir espais amb els turistes. Això, però, no és sempre així: no s'ha de veure sempre el turista com un intrús invasor d'un espai que ens és propi. Un bon exemple de concòrdia entre turisme i població local és el cas del Camino de Santiago. Segons l'Enquesta del Peregrí del 2003, realitzada pel Centro de Estudios y Documentación del Camino de Santiago, els peregrins valoren amb una nota de 7,80 sobre 10 l'acollida als pobles de la ruta, i amb un 8,45 la resta de peregrins.

4.2.- S'està realitzant una gestió correcta dels recursos patrimonials?

Cal fer la reflexió tenint presents els recursos i els agents, incloses les administracions públiques.

Davant d'aquesta qüestió ens trobem amb una realitat òbvia: els recursos financers són escassos, mentre que els recursos patrimonials són força nombrosos, especialment si tenim en compte el patrimoni immaterial i el paisatge.

En els darrers anys hi ha hagut importants esforços per apropar el patrimoni a la societat. Ha estat considerable l'augment dels recursos interpretatius a les exposicions, mitjançant el desenvolupament de museografies atractives, audiovisuals, audioguies en múltiples idiomes, així com la creació de programes d'activitats complementàries vinculades a l'oferta –conferències, cursos, tallers–. Tot i així, i malgrat la millora en la interpretació del patrimoni, domina un cert estil leninista en la gestió dels continguts: el comissari és l'especialista i sap i decideix allò que cal explicar. Aquest model tenia un sentit en dècades anteriors, en què el comissari cobria una funció educativa. Avui en dia, però, aquest model de dirigir-me ha de canviar perquè ja no funciona, ni en relació a la societat ni en relació a l'oferta: en primer lloc, la societat ha viscut importants canvis i està més formada i experimentada, i és també més eclèctica en els seus gustos, de manera que té una actitud més crítica davant del patrimoni. En segon lloc, l'oferta ha viscut un augment explosiu, cosa que implica un major grau de competitivitat entre equipaments i espais patrimonials. Més competitivitat significa menor volum de públic per als equipaments ja existents. Aquest context demana el desenvolupament d'una estratègia que garanteixi l'especialització i la diferenciació dels espais del patrimoni. En tercer lloc, el patrimoni ha d'assumir un rol dinamitzador i ser entès com un espai de trobada i de generació d'intercanvi. En aquest sentit, cal veure el patrimoni com a vehicle d'experiències personals. Això es pot exemplificar mitjançant els programes de les biblioteques: a *L'hora del conte* s'expliquen contes del Senegal per a persones d'aquesta comunitat. Els contes en sí no són l'experiència, sinó que ho és el fet que la comunitat es reuneixi. Cal veure, doncs, el patrimoni com una excusa perquè la gent es trobi, expliqui les seves diferències i les comparteixi amb els altres.

Per tal de desenvolupar aquests aspectes del patrimoni, cal que es produeixi un canvi de paradigma en la gestió de les administracions públiques. Si fins a l'actualitat les administracions han classificat les seves actuacions d'una manera taxonòmica, ara cal provocar una revolució: les actuacions de les administracions han de ser funcionals. Per fer-ho, es requereix una nova organització dels equips de treball que gestionen el patrimoni. Cal que els grups de treball –*task force*– s'organitzin amb especialistes provinents de diversos àmbits complementaris i es gestioni transversalment el patrimoni.

El paper dels centres d'estudis i de la indústria turística en la preservació del patrimoni del País Valencià

Antonio PICAZO CÓRDOBA

Arquitecte i urbanista, membre del col·lectiu Vetges tu i Mediterrània

5.1.- Els centres d'estudis, motors de l'anàlisi de la política patrimonial de l'administració

Jo vinc de València i pense que, com més al nord i més a l'est, la situació és més idíl·lica. Allí hi vivim molt bé, però sembla que ací les associacions s'interrelacionen millor que les del País Valencià.

Per això, jo voldria fer algunes precisions, perquè està clar que el paper, segons la meua opinió, que tenen els centres d'estudis comarcals és el de la creació i la difusió del concepte del què és l'estima de les coses, o sia, la societat civil, si funciona. La societat civil funciona d'eixa forma: creant associacions i entitats de relació de gent que sempre funciona gratis, sense que ningú li pague, perquè vol i perquè hi té un interès. És un paper diguem-ne que heroic, similar al que pot tenir també una associació de dansa, en què els membres van tots els dies a ballar. Açò és formar part de la societat civil: establir unes coses que són paper de les associacions i altres coses, de l'administració.

Però aquesta és una disjuntiva absolutament falsa, perquè jo crec que les associacions sempre han d'anar en contra de l'administració. A més, l'administració ha de donar-los diners perquè vagin en contra seva. Aquesta és l'única manera possible: publicar els escrits que critiquen a l'administració, perquè l'administració ha d'ajudar sempre a aquell que la critica per poder corregir. És l'única dinàmica: no es poden plantejar coses amb diferents ritmes: tu fas això i jo faig allò. Normalment, l'origen mateix i la sociologia de la gent que està en els estudis comarcals, precisament, és de gent que no vol quedar-se a casa, que s'interessa pel seu voltant i que, segurament, té una visió crítica de les coses perquè està a prop del què passa i tenen informació de primera mà. Per tant, el què s'ha de fer és pagar-los perquè continuïn sent crítics, i pagar-los de més.

Per això, m'ha emocionat la creació de l'Institut Ramon Muntaner. Reconec que, quan vaig rebre la invitació, primer, em va agradar que aquest Institut existira. No sabia molt bé a què es dedicava i a mesura que he anat coneixent açò, me pareix magnífic. Però tota aquesta feina necessita l'aportació de recursos, encara que no estic pensant només en els sous: hi ha moltes maneres de transferir energia, diners... Per exemple, aquesta coordinació d'avui és importantíssima, encara que possiblement hi ha algú que cobra un sou per organitzar tot això.

Hi ha també les publicacions. En este sentit, les publicacions són fonamentals, moltes vegades gràcies als centres d'estudis comarcals. Als llibres de festa major, per exemple, després de la salutació de l'alcalde ve un article d'història de la ciutat i després ve un recull de fotos. Això no passava fa cinquanta anys, ni en fa trenta. I la gent del poble es reconeix en eixes fotos, en eixes històries, i és una cosa que només es pot fer des de l'escala infralocal, o sia, que és molt concreta. I eixa mateixa activitat fa una difusió. Per exemple, en el poble de Fallet, en el fulletó que s'edita en les festes del poble, a títol representatiu, moltes vegades porten escrits molt seriosos, i això és una gran conquesta.

O sia, eixe tipus de relació i de recolzament entre administració i centres d'estudis és imprescindible, però està clar que la confrontació política hi estarà sempre, és a dir, sempre hi ha una confrontació, a no ser que es vagi a lligar el què el polític concret vulgui obtenir d'unes persones que facin un acte determinat. Eixes persones, si són crítiques, diran: "No, farem el què ens convenga o lo que cregam que sigui convenient."

5.2.- La hiperdifusió del concepte de patrimoni

El mateix títol en rústica del col·loqui, "L'ús i l'abús del patrimoni", indica que, si estem usant-lo, què vol dir abusar-ne? Almenys hi ha una intriga en la pregunta, en el plantejament, que jo espere que en parlem: què és l'ús i què és l'abús.

Per una altra part, una cosa que volia assenyalar és la hiperdifusió, l'exagerat contingut de la paraula "patrimoni". És un perill. Igual que la paraula "eco", que ha canviat de significat, abans, fa trenta anys, la paraula "patrimoni" volia dir exclusivament "diners", no tenia altre significat. Ara ho és tot. S'ha corregut massa ràpid, massa creixent; això significa que el recurs de l'ús del patrimoni ha estat un èxit, és a dir, la defensa que se va fer del patrimoni artístic i arquitectònic en un moment determinat va ser un èxit, perquè, de prompte, la gent va descobrir que lo que tenia molts anys valia per alguna cosa. Llavors, eixa defensa, eixe camí, que era un camí de lluita, de confrontació, va tenir molt d'èxit, encara que ha tingut dos problemes molt greus: la sacralització del patrimoni, per una banda, i per l'altra banda, el seu inflament: ja tot és patrimoni.

Llavors, jo crec que s'haurien de trobar camins per a cada tipus de coses, que no fastidiaren el camí ja recorregut per un sector, i inventar-nos-en de noves. I a banda de posar-hi imaginació, cal tenir la certesa de què l'inflament de la paraula patrimoni és una bola que està a punt de rebentar: aquesta és la meua opinió. Però, feliçment, hi ha moltes coses que encara entren al patrimoni i un pot dir, "Ui, és veritat!". Per desgràcia són coses que a vegades salven lo que està salvat i només se n'està fent una carta de venda i de màrqueting, perquè després no ocupin res de res en aqueixes declaracions. L'únic que s'ha de fer, quan ja s'ha difós el missatge, és estendre'l, eixir de la cèl·lula local i, d'alguna forma, sobretot amb publicacions, difondre'l i que acabi prenent cos.

5.3.- La relació entre les dinàmiques en el sector turístic i la preservació del patrimoni: el cas del País Valencià

S'estan produint canvis en la dinàmica del sector turístic, però no són molt afalagadors, s'ha de reconèixer, perquè, donat que ja han destruït tota la franja marítima, el que queda, caurà, encara que coste un poc més. Ja hi ha alguns que estan defenent això, un patrimoni paisatgístic: també el paisatge apareix com a element de protecció. Realment, el negoci que està organitzat al voltant del turisme en tota la costa en general, però en concret a València, té unes característiques industrials el resultat de les quals és com comparar un *hostal* de no sé qui amb tota una cadena d'hotels.

Una de les coses que caracteritzen a València és el desenvolupament turístic, que juntament amb el de Marbella, té una referència pareguda en la forma en el marc de les pel·lícules d'Ozores i companyia als anys seixanta. Què és exactament el que es busca i què és el que es dóna? Una de les inversions culturals més grans ja s'ha produït fa molt de temps en el tractament del turisme. Mario Gaviria va realitzar, amb una beca MAC, uns treballs a Benidorm i hi va desenvolupar unes tesis: va descobrir que allò era un exemple quasi protegit d'indústria turística, és a dir, que hi ha una gran capacitat de mobilització d'una gran quantitat de gent: una fornada de quinze dies, "vuelta y vuelta", una altra fornada de quinze dies, etc: sempre exactament el mateix. Això té una força, una quantitat de diners al seu voltant, que és impressionant.

Després està el tema de l'urbanisme. L'urbanisme no és molt fàcil de canviar, però fer-ne de més és facilíssim: ara mateix s'han fet lleis a València que plantegen els programes d'actuació urbanística, que han posat en mans del sector privat la decisió d'on, com i quan urbanitzar, mentre que els ajuntaments l'únic que poden fer és corregir les actuacions. Perquè qualsevol hi pot fer un programa d'actuació integrada, els famosos PAIS. Quan se presenta un programa d'actuació, la filosofia és que si algú vol gastar-s'hi diners, s'eixirà amb la seva, aquesta és la filosofia bàsica.

Per tant, els ajuntaments o l'administració són els avaladors per fer prevaldre els drets de la gent. Han deixat la decisió en mans de gent que hi està invertint potser dos milions de metres quadrats i uns quants mils de milions d'euros en termes generals, en mans de persones que, només amb la roba i els maletins de diners que porten, ja no saps què fer. La decisió última de si s'aprova o no està en mans dels ajuntaments i de les conselleries, però la dinàmica és aprovar-ho perquè, com ja s'han berenat tota la costa, s'ha d'anar cap a l'interior. Llavors, per descomptat que existeix l'estratègia del turisme d'hotels xicotets "amb encant", que és com una marca: ja sabem què ens hi trobarem, amb una casa, etc. i això està molt bé. Jo tinc un amic que té un hotel d'aquests amb encant, en un poble de quatre cases buides, que no existia com a poble, i ara ja hi ha cinc cases més. Però, és clar, els hotels amb encant no donen per centenars de milers de persones que han d'anar i tornar, i no dona per una economia acostumada a rebre tants milions de pessetes, només focalitzada en funció d'això, perquè la construcció és el màxim interès i, a més, tenen tanta seguretat en què cada any continuaran, que és una màquina que és molt difícil d'aturar.

Quan ja s'ha acabat amb la costa valenciana van a per Almeria: per tota eixa costa que comença a Torreveija (un altre cas que s'ha de visitar, un exemple contrari a Benidorm: l'un és en altura, i l'altre en extensió. No sé quin dels dos és més aberrant, potser prefereix Benidorm) fins al cap de Gata, que almenys és parc natural i saben que es pararan allí, estan comprant totes les finques, de més de dos milions de metres quadrats, perquè a València s'han seguit dues línies: una d'ordenació de territori, que planteja la protecció d'elements paisatgístics, i una d'ampliació brutal de la protecció del patrimoni, és a dir, qui hagi de construir per damunt d'una certa cota ha de donar la mateixa quantitat de terrenys com a cessió pública. Ara la gent està comprant muntanyes, perquè així podrà edificar on ara ja no pot. Llavors, com que regalen una muntanya, que ja és protegida perquè no és edificable per la seva constitució, volen que els deixin edificar dos milions de metres quadrats en l'horta, en una vall. Està funcionant així, ara. Hi ha 60, 70, 80 camps de golf projectats, però ara l'administració ha fet una llei per regular-los, perquè diu que és la conselleria qui els aprova, no els ajuntaments. És a dir, que als ajuntaments no els deixen oposar-se als camps de golf, en primer lloc perquè, com que són tan grans, a vegades necessiten tot el terme municipal i en segon lloc, perquè diuen que el camp de golf té interès social perquè desestacionalitzarà l'oferta turística, és a dir, perquè vinguin més turistes més temps.

Com que l'únic recurs per això normalment és la venda, es funciona en agrupaments tipus Benidorm i en "resorts", que també estan funcionant ara, sobretot a Múrcia, on estan muntant "resorts" tipus Jamaica, que tenen un camp de golf. Et posen una polsera i ja no ixes d'ahí, després ja tornes cap a casa: com

quan anem de viatge de noces a Cancún. Llavors, exactament, el nostre projecte turístic és Cancún. Per exemple, anant a l'aeroport de San Javier de Múrcia (un aeroport que es pareix extraordinàriament, en grandària i sobretot en ambient, a l'aeroport d'Abu Simbel), hi ha un camp de golf amb una tanca que encercla un milió de metres quadrats, on estan fent una reproducció històrica i artística amb ruïnes fenícies. Més patrimoni? Això no pot ser!

Per l'altra banda, no tot és negatiu. Ara hi ha accions públiques interessants que estan treballant: s'estan recuperant molts edificis, moltes vegades per l'acció de gent que investiga la seva història. Això és importantíssim perquè, per exemple, un edifici passi a ser la delegació del govern. També estan gastant-se milionades impressionants en la preservació del patrimoni religiós amb "La Llum de les Imatges", exposicions tipus "Las edades del hombre". Ara, enguany, es farà la de Sant Mateu, que depèn de la diòcesi de Tortosa. Jo crec que aquest és un plantejament que està molt bé, que està dirigint molts diners a llocs que no són estrictament centrals: Segorbe un any, que va anar molt bé, Oriola després, ara Sant Mateu. Aquest projecte va funcionant, encara que jo sospite que ha servit per reparar i reposar el patrimoni de l'església sense contraprestacions. A pesar de tot, és un patrimoni tan valuós i tan meravellós com l'altre, en el que també s'han de gastar diners. Gastant-se només un 20% del pressupost d'un any de "La Llum de les Imatges" en tindriem per començar a treballar en la recuperació d'altres patrimonis, inclosos els etnogràfics i etnològics.

La posada en valor dels diferents tipus de patrimonis: El cas dels Ports

Salvador CARBÓ I SABATÉ
president de l'Ecomuseu dels Ports, Horta de Sant Joan

En primer lloc, voldria agrair a l'Institut Ramon Muntaner la creació d'aquests Espais Despuig, que han de ser una eina per al debat i la reflexió a l'entorn del món cultural, de la participació i la implicació que han tingut i tenen els centres d'estudis. En segon lloc, també em correspon -com a ebrenc-, donar les gràcies per haver batejat aquests espais amb el nom de Cristòfol Despuig, autor d'una de les obres més importants de la literatura catalana del segle XVI i, probablement, un dels personatges més rellevants que hem tingut al territori des de la conquesta cristiana als nostres dies. Per cert, no n'hi ha gaires més, la qual cosa ens dóna una idea de la pobresa intel·lectual del territori, fet que a través de la història ha repercutit, no tant sols en l'aspecte cultural, sinó també en el social i l'econòmic.

En aquest Primer Espai Despuig, on el tema a debatre és sobre l'ús i abús del patrimoni en els territoris de parla catalana, la meua aportació tant sols pot ser des del punt de vista de l'experiència viscuda en entitats de les quals formo part, com són el Centre d'Estudis de la Terra Alta, del qual vaig ser president onze anys, entre el 1984 i el 1995; del Centre Picasso d'Orta, del qual sóc secretari des dels seus inicis; i del Centre de Documentació. Ecomuseu dels Ports, fundat el 1996 i del què, actualment, exerceixo la presidència. L'àmbit territorial és, bàsicament, el massís dels Ports, situat en la confluència de la Franja, el Principat i el País Valencià, i molt especialment en un municipi, Orta (Horta de Sant Joan) que, de no ser per la línia divisòria administrativa i política del riu Algars, seria de la comarca del Matarranya en lloc de la Terra Alta, a l'igual que d'altres municipis, avui del Matarranya, serien més de la Terra Alta. Tot plegat un embolic territorial, nacional i comarcal, però resumint-ho: tres fronteres, tres administracions, una cultura i una sola llengua, però la política ho fa més complicat, sobretot quan es tracta de reconèixer la unitat lingüística del territori. És per això que quan parlem de patrimoni a l'interior de les Terres de

l'Ebre, i concretament a la comarca del Matarranya, el patrimoni representat per la llengua, és sense cap mena de dubte el més amenaçat i, per tant, el que requereix més atenció i dedicació. Si es perd la parla, amb ella també es perd el signe d'identitat més important de la seva gent. Hi ha elements patrimonials que en el pas del temps es poden recuperar, però n'hi ha d'altres que, quan es perden, són irrecuperables. És per això que no hi ha d'haver cap mena de dubte: aquests són prioritaris, enfront d'altres com el patrimoni natural, representat pel massís dels Ports, o l'arquitectònic, amb el Renaixement com a màxim exponent, també importants.

6.1.- El patrimoni identitari: des de la llengua als topònims

Voldria referir-me a dos exemples per il·lustrar millor la situació de la llengua a l'interior de la comarca del Matarranya. Un d'ells té lloc a Calaceit: durant les festes de Carnaval del 2004, la Comissió de Festes organitzà un espectacle amb un pallaso tortosí, de nom artístic "Moniato". Abans de l'actuació, el regidor de Cultura de l'Ajuntament (PP) li comunicà a l'artista que si feia la representació en català, no li pagarien. L'actuació es va fer en castellà, davant d'un públic catalanoparlant. L'altre exemple té lloc al municipi de Maella, també de la comarca del Matarranya: si hi pregunteu quin idioma parlen, us diran que "*Quan Déu va fer el món va dir: vutres palareu castellà, i vutres català, però quan los de Maella li vam preguntar: i natres que parlarem? Vutres –els va dir Deu– parleu el que vullgau. I des d'allavons parlem maellà*".

Els dos casos exposats ens escenifiquen dos vessants del mateix problema: l'un, la ignorància d'una població que en el fons pot arribar a creure que la llengua que parla no té res a veure amb el català i que, passant-ho a un nivell més ampli de la comarca, es podria traduir a que el què parlen no és una variant del català, sinó el que ells en diuen "xapurreau", que ho defineixen com a barreja entre el castellà i el català, -però que tant sols l'entenen els catalanoparlants-. L'exemple del Carnaval a Calaceit ens demostra la voluntat política d'intentar l'extermini d'una llengua basant-se en la ignorància d'una població que pot arribar a creure que la varietat lingüística que parlen es deu a un disseny diví. Davant d'aquest panorama cal una intervenció organitzada per fer front, per un costat, a la desculturalització interessada d'un sector important de la població, i, per altre, per combatre els sectors interessats en fer arribar el límit lingüístic a la ratlla del riu Algars.

Avui, si hi ha alguna entitat que fa front a esta situació al Matarranya és l'Associació Cultural del Matarranya, estructurada com un centre d'estudis, investigant, publicant... però que sap que això no és suficient, que també cal la vessant de la militància i la defensa de la llengua, tant al carrer com a la Diputació General d'Aragó, en front d'unes agressions i d'uns agressors que tenen ideològicament ben clars els seus objectius.

Una altra forma de destrucció, això sí, més subtil i desapercebuda per a la gran majoria dels ciutadans, és la destrucció i/o eliminació dels topònims compartits, com ho és el del massís dels Ports. A la part catalana, un dictamen confús de l'Institut d'Estudis Catalans dona el vist-i-plau a la forma singular de "Port", fórmula promoguda per un petit grup de ciutadans tortosins –majoritàriament canviant la forma plural "Ports" per la singular "Port". Ara ens trobem que un massís compartit per tres comunitats autònomes, a dues d'elles és el massís dels Ports i a l'altra el massís del Port. Si en lloc de fer-ho a Catalunya ho haguessin fet els dels País Valencià, no hi ha dubte que els haguéssim titllat de "blaveros" i secessionistes. Davant d'aquesta arbitrarietat portada a terme per la màxima institució científica catalana, l'Institut d'Estudis Catalans, hi hagué una resposta unànime de condemna per part de quasi tots els centres d'estudis de les comarques que comparteixen el massís, a excepció d'un, incloent-hi el Centro de Estudios del Bajo Aragón (CESBA) amb seu a Alcanjís. La Secció Filològica de l'IEC es comportà d'una forma autista: la resposta que donà als arguments en favor de la forma plural, defensada per les entitats i per importants sectors universitaris (URV – Universitat Jaume I) encara afegien més confusió. Avui en dia el tema no està tancat, caldrà seguir reivindicant la unitat lingüística i territorial que representen les Terres de l'Ebre i que de cap manera poden ser trencades per la divisòria dels rius Sénia i Algars, ni per institucions que estableixen dictàmens sense tenir en compte aquesta realitat, siguin catalanes, valencianes o aragoneses.

6.2.- El patrimoni natural: els Ports

No dispo de dades, però és més que probable que a Catalunya, pel què fa a la defensa del patrimoni, el natural és un als quals s'han destinat més recursos, tant humans com econòmics, en la seva defensa i preservació.

El 1977 tingué lloc el Congrés de Cultura Catalana; a les acaballes d'aquest congrés, i dintre de l'àmbit de Salvaguarda del Patrimoni Natural, es van organitzar unes jornades a l'interior dels Ports d'Orta que, amb el títol de "Salvem els Ports", pretenien donar a conèixer la problemàtica del massís i en demanaven la declaració de Parc Natural. Podríem dir que a partir d'aquestes jornades començava a néixer una coordinació comarcal que l'any 1981 es materialitzaria amb la creació del Centre d'Estudis de la Terra Alta.

Passarien vint-i-quatre anys fins que, el juny de 2001, la part catalana del massís fós declarada Parc Natural, i tot just un dels conferenciants d'aquelles jornades del 1977, Rafael Balada, en seria el seu primer director.

La implicació dels centres d'estudis en la defensa del patrimoni natural del massís ha estat una constant des del 1981 fins fa ben poc, quan la creació d'entitats més especialitzades en la defensa i l'estudi del patrimoni natural entitats ecologistes han pres, en certa manera, el relleu als centres d'estudis o, si es

vol, han esdevingut centres d'estudis especialitzats en l'estudi i en la defensa del patrimoni natural.

Cap a finals del segle passat, a les Terres de l'Ebre es van succeir diverses lluites en defensa del patrimoni natural, començant per la lluita antinuclear, contra el mini transvasament, en defensa del delta de l'Ebre i, com no, també en defensa dels valors naturals dels Ports. És en aquest espai natural on tingué lloc la lluita contra la instal·lació de marbreres al massís, que acabà feliçment amb l'expulsió de les empreses mineres i, conseqüentment, amb la integritat de gran part del massís. En aquesta última lluita, el Centre d'Estudis de la Terra Alta va ser l'entitat capdavantera en una disputa que va ser difícil, dura i que suposà un enfrontament amb ajuntaments i particulars més interessats en els ingressos econòmics que en el mal que es feia al massís.

6.3.- El patrimoni arquitectònic

El decreixement demogràfic de la població, subjecta a processos emigratoris, ha fet que durant molts anys gran part dels nuclis antics del nostres pobles hagin estat deshabitats i inclús abandonats, fet que ha ocasionat un deteriorament de les construccions. Però, afortunadament, gran part d'aquest patrimoni, que se salvà dels processos de desamortització del segle XIX, ha arribat als nostres dies i, mitjançant actuacions i declaracions de protecció de les respectives administracions autonòmiques, s'ha fet que molts dels municipis interiors de les Terres de l'Ebre hagin estat declarats conjunts historicoartístics. Uns exemples d'això els trobem a Orta i a Arnes a la part catalana, i a Calaceit, La Freixneda i Vall-de-roures a la Franja.

Com a actuació més remarcable en defensa d'aquest patrimoni, podríem fer esment de la portada a terme pel Centre Picasso, l'any 1993, quan tingueren lloc les primeres Jornades Picassianes. L'acció consistí en la reivindicació del convent de Sant Salvador, monument historicoartístic, com espai per realitzar activitats culturals. L'edifici era (i és encara) propietat del bisbat de Tortosa, però el mossèn de la parròquia disposava de les seves claus i del seu ús, privant l'accés a tothom. El Centre Picasso realitzà una "ocupació" de l'espai i l'entitat equipà i adaptà els espais interiors de l'església amb llums —es produïa la electricitat amb grups electrògens—, realitzant exposicions i concerts de música clàssica. Amb el pas dels anys, el bisbat cedí el convent per trenta anys a l'Ajuntament d'Orta, realitzant-se més obres per adequar-lo amb noves sales expositives. No hi ha cap dubte que l'actuació reivindicativa portada a terme en el seu moment pel Centre Picasso ha estat determinant a l'hora de guanyar un espai cultural i arquitectònic per a la col·lectivitat.

6.4.- El patrimoni artístic: Picasso

L'estudiós picassà Josep Palau i Fabre sempre ens deia que als d'Orta ens havia tocat la loteria i encara no havíem anat a cobrar-la. Es referia a les dues estades que Picasso va fer al municipi i a la poca rendibilitat que n'havíem tret. Davant la impossibilitat de tenir originals, és a partir de 1997 quan es començà a treballar en la identificació de tota l'obra que va pintar a Orta i també en la seva localització. L'objectiu d'aquesta recerca no era d'altre que sol·licitar als seus propietaris l'autorització per realitzar una reproducció facsimil destinada a crear una exposició a Orta i a recollir tota l'obra realitzada en les seves estades al municipi. La història de com es forjà el Centre Picasso és llarga: es va haver d'anar en contra de la voluntat de l'ajuntament, del capellà i de la Generalitat però, finalment, després d'aconseguir la cessió de l'edifici de l'Antic Hospital, l'any 1992 s'obria al públic, i en pocs mesos es convertiria en una de les col·leccions més visitades de les Terres de l'Ebre, assolint l'autogestió. Des d'aleshores, a les seves instal·lacions s'han anat realitzant gran quantitat d'activitats culturals; entre elles destaquen les Jornades Picassianes que en la primera edició, el 1993, obtingueren un dels Premis Nacionals d'Arts Plàstiques de la Generalitat de Catalunya, i l'exposició d'obra original, realitzada a la tardor del 1998, amb motiu del centenari de la seva primera estada de Picasso a Horta.

L'experiència viscuda en la consolidació i gestió del Centre Picasso ha estat determinant a l'hora d'aplicar-la als altres elements patrimonials.

6.5.- El patrimoni escrit: els arxius

L'accés als arxius municipals ha estat un dels principals entrebancs que hem tingut sempre a la Terra Alta. La resposta dels ajuntaments sempre ha estat que no hi ha cap document anterior a l'última Guerra Civil. En la majoria de vegades això és cert, però en d'altres, gran part d'aquests fons, tant municipals com judicials, han estat els mateixos ajuntaments, en l'època de principis de la transició, qui els van cremar.

Un dels objectius més importants que ens vam marcar des de la constitució del Centre de Documentació de l'Ecomuseu dels Ports (CEDEP) era el de què l'ajuntament ens donés accés al seu arxiu per poder comprovar que l'excusa que sempre se'ns havia donat de què no hi havia res era certa. Es va poder comptar amb la col·laboració del consistori i en un magatzem municipal vam poder trobar muntanyes de papers, carpetes, llibres, BOE... Vam demanar autorització per poder realitzar una tria de documentació amb la finalitat de fer-ne una catalogació i després de portar tot el material a un nou emplaçament més adequat, es va separar tota la documentació que contenia un valor històric de la que no. Un cop catalogat i inventariat tot el material, ens vam trobar amb 2.538

documents, compresos entre l'any 1640 i el 1982, on hi destacava un gran fons documental del segle XIX. L'ajuntament, el 2000, cedi la gestió de l'Arxiu Històric Municipal al CEDEP i des d'aleshores s'ha digitalitzat el segle XVII i actualment s'està digitalitzant el segle XVIII. L'objectiu és poder facilitar la documentació a tot aquell estudiós que ho sol·liciti sense necessitat de traslladar-se a l'arxiu. El catàleg dels documents d'aquest arxiu es pot "baixar" de la web www.irmu.org.

Pel què fa a l'arxiu judicial, no vam tenir tanta sort, ja que va ser un dels que es van cremar durant la legislatura del 1977-1982. És ben trist veure com hi ha hagut arxius que s'han salvat de les guerres carlines i de l'última guerra civil i, en canvi, no han pogut amb la ignorància i la incultura d'alguns alcaldes i regidors de finals del segle XX.

6.6.- La posada en valor del patrimoni: l'Ecomuseu dels Ports

Una opinió molt personal i discutible és que l'associacionisme cultural que té lloc en un espai geogràfic determinat –municipi, comarca, vegueria...- no pot viure d'esquena a la realitat social i econòmica on es troba immers. Cal una militància ben clara i definida en defensa del patrimoni, tant del material com de l'immaterial, i les organitzacions que es troben dintre del què anomenem centres d'estudis encara més, ja que, per definició i per dedicació, són les organitzacions que més coneixement tenen de la seva riquesa patrimonial i, conseqüentment, més conscienciació davant dels abusos que pateix el nostre patrimoni. És per això que sempre ens hem posicionat davant de les accions que hem considerat que atemptaven contra la integritat: en els articles que precedeixen en deixem constància.

També penso que, al mateix temps que hi ha una denúncia i una acció en defensa del patrimoni, també hi ha d'haver una alternativa en una comarca, la Terra Alta, en què les estadístiques ens diuen, entre d'altres dades negatives, que té la renda per càpita més baixa de Catalunya, els índexs d'envelliment i analfabetisme més alts, i també que és una de les comarques amb més dedicació de la població activa a la agricultura. Davant d'aquest panorama, una de les alternatives econòmiques proposades per nosaltres va ser la posada en valor de tot un conjunt patrimonial que, sense cap mena de dubte, es trobava –i es troba- infravalorat. Com ens hem referit anteriorment, la primera experiència de gestió patrimonial ha estat l'obertura al públic, el 1992, del Centre Picasso, realitat que projecta el municipi d'Orta a l'exterior i que constitueix un reclam cultural i turístic que consolida l'entitat, fa possible la seva autogestió, ha creat dos llocs de treballs directes i, no cal dir, ha dinamitzat el sector serveis d'Orta.

D'aquesta experiència neix l'any 1996 el projecte de l'Ecomuseu dels Ports, amb l'objectiu d'intentar eixamplar l'experiència del Centre Picasso (patrimoni artístic) a d'altres camps patrimonials com el natural (Ports) i l'arquitectònic

(arquitectura templera, hospitalera i del Renaixement). El mateix 1996 es crea l'entitat promotora del projecte: el Centre de Documentació. Ecomuseu dels Ports (CEDEP), i es presenta als ajuntaments dels municipis implicats (Orta, Arnes i Prat de Comte). Comencen les gestions amb l'Ajuntament d'Orta per a la cessió a l'entitat de l'edifici de l'antic Centro Obrer, situat a l'interior del centre històric d'Orta, i que és l'espai destinat a albergar el Cap de l'Ecomuseu. També es comença a equipar la radial del patrimoni natural: el mas de Quiquet, situat a l'interior dels Ports, on se senyalitza un itinerari de natura a la vall de Corretja, i on es reproduïxen tres activitats preindustrials: un forn de calç, una carbonera i un clot de pega. No cal dir que en tot el procés de negociació, de consolidació i d'equipament dels respectius espais museogràfics es va passar per diferents moments crítics, però, finalment, el juliol del 2002, obríem al públic el Cap de l'Ecomuseu del Ports. Des d'aleshores fins a l'actualitat hi ha alguns discursos museogràfics que ja s'han canviat i, pel què fa a les radials, el convent dels Àngels ha estat restaurat amb la intencionalitat d'albergar el Centre d'Interpretació de l'Arquitectura Templera i Hospitalera i també la del Renaixement; al Mas de Quiquet (radial de patrimoni natural) s'han ampliat el itineraris i properament s'inaugurarà una exposició sobre l'evolució del paisatge. Pel què fa al Centre Picasso (radial de patrimoni artístic), s'ha organitzat el setembre de 2005 una trobada de Museus Picasso d'arreu del món, amb l'objectiu de crear una xarxa internacional de col·laboració i d'intercanvi d'activitats relacionades amb l'obra de Picasso mirant cap al 2009, que és el centenari de la seva segona estada a Orta.

L'Ecomuseu dels Ports i, en definitiva, tots els ecomuseus, no són uns projectes tancats, sempre sorgeixen nous objectius o discursos museogràfics que en substitueixen a d'altres; per tant, són equipaments en constant canvi. Sobre tota la teoria filosòfica que hi ha a l'entorn de la seva concepció, nosaltres l'hem adaptada a les nostres necessitats: en cap moment hem seguit els seus plantejaments teòrics al peu de la lletra, inclús n'hi ha alguns als quals ens mostrem totalment contraris, ja que tenen una visió de la gent que viu al territori com si estiguessin dintre d'una reserva índia: es veu clarament que alguns dels seus teòrics han estat de procedència urbana. És ben curiós, de vegades, quan vénen estudiants d'antropologia o antropòlegs amb un gran discurs teòric, que veuen que portat a la pràctica acabaria en un gran desastre. No es pot actuar al món rural sense conèixer-lo i, sobretot, ignorant la mentalitat de les persones que hi viuen.

6.7.- La gestió patrimonial i les relacions institucionals: un fet singular

A mesura que s'ha anat consolidant el projecte museogràfic i la seva gestió patrimonial, la línia que hem seguit des d'un principi ha estat molt diferent de la seguida per d'altres organitzacions semblants. Aquestes diferències no són tan sols de gestió, sinó també de la mateixa concepció de funcionament de les entitats gestores. Entre aquestes singularitats en destacariem dues.

La primera consisteix en trencar la típica estructura del funcionament de l'associacionisme cultural i de la seva organització interna. Ens referim que, dintre de l'entitat, no ens preocupa gaire la quantitat de membres, ni la quota que es paga, sinó el treball personal i el temps que qualsevol membre pot dedicar a l'entitat i als projectes que es porten a terme. Està comprovat que el futur d'una organització sense ànim de lucre depèn més del treball i de la dedicació dels seus membres que de mil persones –posem per cas- que es limiten a pagar la seva quota anual i a assistir a l'assemblea general que es realitza cada any. És per això que ens interessa i valorem més un membre actiu que cinquanta quotes. Per tant, si ens demanen l'ingrés a l'entitat, el què demanem és treball i compromís, més que un número de compte bancari. És per això que el Centre Picasso i el CEDEP no són entitats en les quals comptem amb gaires associats, ja que, repeteixo, valorem més la dedicació que les quotes. Si bé legalment tenim l'estructura d'una entitat cultural sense ànim de lucre, organitzativament ens situaríem més a prop d'una fundació, en la qual en lloc d'haver-hi un important fons econòmic que algú ha aportat pel seu funcionament, aquest és substituït per l'aportació del nostre treball. Això sí, treball que no és remunerat, ja que, si ho fós, d'acord amb el reglament intern, no es podria ser de la Junta Directiva, i a la inversa: les persones assalariades que treballen per a l'Ecomuseu, en tasques d'atenció a l'usuari o bé fent recerca, tampoc ho poden ser.

L'altra singularitat és un altre principi que hem cregut innegociable i que consisteix en la delimitació clara i precisa de les relacions i competències amb els organismes públics, i molt especialment amb l'Ajuntament d'Orta. Els edificis que són destinats a espais expositius, com és el cas de l'Antic Hospital d'Orta (Centre Picasso) i de l'antic Centre Obrer (Cap Ecomuseu) són espais cedits pel consistori al Centre Picasso i al CEDEP respectivament, on les entitats són les encarregades del seu equipament i la seva gestió. L'ajuntament hi col·labora amb la despesa de la llum, l'aigua i la neteja dels edificis, no interferint en cap moment en la gestió, l'organització i la planificació de les activitats. Aquest apartat és molt important, ja que constitueix una garantia de futur en no dependre en cap moment dels canvis polítics que es produeixen, ni de les arbitrietats dels alcaldes o regidors de torn. Hi ha moltes entitats i projectes que se n'han anat en orris per no deixar ben clar aquest punt. No dependre del poder muni-

cipal de torn també permet moure's amb una gran llibertat de pensament i d'acció, la qual cosa és bàsica si es tracta de posicionar-se davant de qualsevol actuació encaminada a la salvaguarda de qualsevol element patrimonial. Evidentment, a l'altre costat de la moneda es troba la nul·la aportació econòmica de l'ens municipal al projecte museogràfic i a les seves activitats, però la llibertat també té un cost que nosaltres creiem que val la pena pagar.

Pel què fa a la gestió, el Centre Picasso (radial de patrimoni artístic) és un equipament que s'autogestiona al 100%; és per això que els ajuts sol·licitats durant els últims tres anys són inexistents. Aquest últim any han passat per les seves instal·lacions unes 14.000 persones. Actualment genera directament dos llocs de feina. Dintre de tota l'estructura museística sempre hem tingut molt clar que Picasso és el pal de paller i la projecció exterior més important de tots els elements patrimonials amb què compta el territori.

El Cap de l'Ecomuseu dels Ports no arriba a les xifres del Centre Picasso. Això es deu a diversos factors, i un d'ells és la projecció internacional que té Picasso, que marca una diferència determinant i insalvable. Les visites al Cap de l'últim any s'han situat als voltants dels 8.000 visitants. Es compta amb ajuts institucionals, tant pel què fa a la Diputació de Tarragona com a la Generalitat, sobretot en les activitats de recerca. La declaració dels Ports com a parc natural ha contribuït i contribuirà en gran manera a la projecció i difusió del patrimoni natural de l'Ecomuseu, ja que s'han establert importants acords de col·laboració amb els òrgans de govern del parc. Actualment l'Ecomuseu disposa de tres treballadors, dos d'ells dedicats a l'atenció dels usuaris (Cap de l'Ecomuseu) i un altre a la recerca.

Crec que el saldo de tota l'obra realitzada durant aquests últims anys pel què fa a la gestió patrimonial és positiu. Hem demostrat que mitjançant l'estudi, la protecció i la difusió dels diferents elements patrimonials amb què compta el territori es constitueix un element de dinamització econòmica de primer ordre. Un exemple el tenim en el municipi d'Orta, on el 1991 la població activa en el sector agrícola era del 52% i la dels serveis, del 19 %. Deu anys després, el 2001, l'ocupació en el sector agrícola era tant sols del 28% i la del sector serveis, del 37 %. Com podem veure, el sector serveis ha passat a ser el que més ocupació laboral genera al municipi, diferència que avui en dia (2005) està augmentant. Creiem que les polítiques culturals aplicades al patrimoni han donat i vénen donant el seu fruit, no tan sols en l'economia local, sinó que també han ajudat a què els mateixos habitants del municipi apreïin i valorin molt més un patrimoni que feia quinze anys era totalment ignorat o depreciat.

Per acabar, voldria dir que hi ha una tendència a utilitzar el patrimoni cultural com a eina de reclam turístic. Aquestes actuacions tenen els seus detractors, però si no s'utilitza aquesta eina, que a la vegada rep importants ajuts europeus

destinats a diversificar l'economia rural, molt del patrimoni material que tenim el perdrem. Hem de pensar que, de la mateixa manera que un escriptor, un músic, un actor... vol guanyar-se la vida a través de les seves obres i això ningú li ho qüestiona, tampoc hem de privar que els habitants d'un territori ho facin a través de la preservació, la gestió i la difusió del seu patrimoni.

Ús i abús del patrimoni: Actors involucrats en el cas de Menorca

Eulàlia COMAS LAMARCA

Coordinadora de l'Oficina de la Reserva de la Biosfera de Menorca.

Conselleria de Reserva de la Biosfera i Medi Ambient del Consell Insular de Menorca

La declaració de l'illa com a reserva de biosfera l'any 1993, per part de la UNESCO, va ser un reconeixement internacional a la gran riquesa patrimonial de Menorca, tant natural com històrica. Un cert retard en l'explosió turística dins el context balear –retard certament virtuós- ha estat una contribució decisiva per conservar la gran diversitat d'hàbitats mediterranis i d'elements del patrimoni cultural que conflueixen en aquest territori de només 700 km² (figura 1). Ara bé, la contribució restant cal cercar-la en una manera de fer, un tarannà, una manera de viure i convida de la societat menorquina amb la història i amb la natura, que ha donat lloc a un paisatge tan útil com bell.

En la successió dels esdeveniments que finalment van concloure amb la declaració de la UNESCO, hi té un pes important l'Institut Menorquí d'Estudis (IME). De caràcter administratiu i amb personalitat jurídica pròpia, l'institut és un organisme autònom creat pel Consell Insular de Menorca destinat a la recerca, la promoció, la recuperació i la difusió de la cultura de l'illa de Menorca. Té per objectiu esdevenir centre de recepció i d'intercanvi de pensament i de ciència.

L'any 1989 l'IME va facilitar la trobada, a Menorca, de representants del programa MaB de la UNESCO (el programa Home i Biosfera) amb coneixedors del medi natural, social i econòmic de l'illa. Van ser les *Jornades sobre conservació i desenvolupament a Menorca*¹ –quan Menorca no era encara reserva de biosfera. Aquestes jornades van ser el preludi d'unes altres, ara sobre *Desenvolupament sostenible i turisme a Menorca* (octubre de 1990), i de l'inici formal de la sol·licitud que el Consell Insular de Menorca va trametre a la UNESCO per demanar que es considerés la possibilitat d'incloure l'illa en la xarxa de reserves de biosfera del Programa MaB. La declaració finalment va produir-se l'any 1993, i va ser la tretzena de l'estat espanyol.

¹ JM Vidal i J Rita (ed.), 1992. *Jornades sobre conservació i desenvolupament a Menorca*, 1989

Hi ha quatre requeriments bàsics perquè un territori esdevingui reserva de biosfera: la riquesa patrimonial (natural i cultural), la coexistència compatible dels valors patrimonials amb un desenvolupament social i econòmic, una societat compromesa amb el desenvolupament sostenible i la presència d'un òrgan de l'administració capaç de fer perdurar aquesta combinació d'elements en benefici de la societat que hi habita i del llegat natural i històric. Per tant, esdevenir reserva de biosfera, a banda de suposar un reconeixement a la capacitat d'haver sabut conciliar la conservació del patrimoni amb el desenvolupament econòmic, suposa, també, un repte: el de fer durar aquesta sàvia conciliació. A Menorca, l'administració competent de la reserva de biosfera és el Consell Insular de Menorca (CIME).

Si l'òrgan esperonador de la declaració com a reserva de biosfera va ser, essencialment, l'IME, un cop aconseguida, l'any 1993, l'assumpció dels objectius inherents a la declaració —que poden resumir-se en la voluntat d'orientar el desenvolupament en un marc de sostenibilitat— s'ha repartit a tres bandes: l'IME, el CIME i la societat menorquina. Cadascuna, dins de l'àmbit de les seves responsabilitats i competències d'actuació i en la mesura de la seva capacitat, ha contribuït de diferent manera a la materialització dels objectius de la reserva de biosfera, com explico d'ara endavant.

7.1.- L'Institut Menorquí d'Estudis

L'IME és avui un actor molt dinàmic en relació amb els objectius de la reserva de biosfera i, per tant, en relació amb la conservació i l'estudi del llegat patrimonial de l'illa: en el seu marc s'ha creat un òrgan de seguiment de la reserva i una comissió científica avaluadora; ha coorganitzat, juntament amb el CIME, diversos actes i jornades científiques, i ha contribuït decisivament al coneixement del patrimoni i de les tendències evolutives de Menorca, amb l'adjudicació de beques d'estudis. L'òrgan de seguiment és l'*Observatori Socioambiental de Menorca* (OBSAM), creat l'any 1999 i dedicat al seguiment de l'estat mediambiental, social i econòmic de la reserva de biosfera de Menorca. Integrat per tècnics coneixedors del medi natural, social i econòmic, l'OBSAM es dedica a recollir i mantenir actualitzada i tractada la informació que pugui ser rellevant per avaluar si el desenvolupament de Menorca és coherent amb els principis del desenvolupament sostenible. Des de l'OBSAM es generen i s'analitzen dades mediambientals, sobre recursos naturals i desenvolupament econòmic, i s'han dissenyat indicadors ambientals bàsics, a part de mantenir actualitzada la cartografia temàtica de l'illa i de promoure la investigació en matèria d'anàlisi territorial. A més, també es treballa sobre la sensibilització social envers la sostenibilitat.

L'òrgan avaluador de la reserva, també constituït en el si de l'IME, és la *Comissió Científica de la Reserva de Biosfera*, integrada per representants de totes les seccions de l'Institut (ciència i tècnica, ciències naturals, història i arqueologia, ciències socials i llengua i literatura) i pel coordinador de la reserva, que depèn orgànicament del CIME. La funció de la comissió és realitzar el seguiment científic de la reserva de biosfera, promoure la investigació sobre la sostenibilitat i l'educació ambiental i informar les institucions públiques compromeses amb aquest projecte sobre les qüestions científiques i tècniques que susciti el desenvolupament del pla d'actuacions, en compliment de les línies marcades per la declaració de Menorca com a reserva de biosfera del programa MaB de la UNESCO.

Pel què fa als actes i jornades organitzats i coorganitzats per l'Institut, cal destacar les II i III Jornades sobre l'Estat de la Reserva de Biosfera, celebrades els anys 1999 i 2004, respectivament (les I Jornades van celebrar-se abans de la declaració oficial, com s'explica més amunt). Es tracta de sessions de treball que, quinquennalment, han analitzat en profunditat l'estat de conservació i les tendències evolutives del medi natural, social i econòmic, i del patrimoni cultural. De totes dues jornades se n'han publicat les actes i les conclusions², que ofereixen una visió científica, multidisciplinària i sintètica dels avenços i les amenaces que caracteritzen l'evolució de Menorca. Aquestes conclusions es fan avinents als ciutadans i ciutadanes de Menorca, i especialment al CIME, com a administració competent i responsable de guiar el desenvolupament social i econòmic de l'illa vers la sostenibilitat. A les darreres jornades, celebrades el març de 2004, per exemple, es van consensuar les conclusions del quadre 1.

7.2.- El Consell Insular de Menorca

Des de l'àmbit polític, l'aportació més rellevant en relació amb els objectius inherents a la declaració de la reserva de biosfera ha estat l'aprovació d'un pla d'ordenació territorial que conté el creixement urbanístic i contribueix a cohesionar els espais naturals protegits. El Pla Territorial Insular (PTI) aprovat el maig de 2003, parteix de la constatació que la capacitat previsible –i possible– d'acollida de l'illa era de més de 300.000 habitants, d'acord amb els planejaments urbanístics vigents dels vuit municipis de Menorca. Tenint en compte, per una banda, que la població resident no arriba a les 80.000 persones i que els màxims estivals estan per sota de les 200.000 persones (figura 2), i, per l'altra, que el consum de recursos no renovables mostrava tendències creixents, la contenció

² Publicació de les II Jornades: IME, 2002. Actes de les Jornades sobre la Reserva de Biosfera de Menorca (1999). Col·lecció Recerca núm. 7. Les III Jornades (març 2004) estan en tràmit de publicació i corresponen a l'avaluació de l'estat de conservació de Menorca passats deu anys des que es va produir la declaració de reserva de biosfera.

urbanística era –a efectes de garantir un desenvolupament sostenible- una necessitat. Amb la planificació integral dels usos del sòl i la contenció de la capacitat d'acollida de l'illa és possible acotar el consum d'aigua –un recurs per al qual encara avui Menorca és autosuficient-, la generació de residus o el consum territorial, i també enfortir la connectivitat dels espais naturals protegits.

Val a dir que una planificació territorial de l'illa com la que aporta el PTI era una de les mancances més reclamades des de l'àmbit científic, com queda palès a les actes de les jornades de seguiment que periòdicament ha anat organitzant l'IME i el mateix CIME, des de 1989 ençà.

Si bé el PTI configura un marc favorable per als objectius de la reserva de biosfera, no cal perdre de vista que les polítiques sectorials en matèria d'ordenació del territori, de medi ambient i de patrimoni històric també hi tenen un pes decisiu. En aquests tres àmbits, cal destacar diverses actuacions que contribueixen a fer efectiva la protecció del patrimoni cultural i natural, com són l'elaboració dels plans especials que regulen les àrees naturals d'especial interès (ANEIs) –se n'han aprovat cinc de dinou, i un més està en tràmit-; el desenvolupament d'un projecte europeu LIFE per a la conservació de la flora menorquina; la redacció d'un avantprojecte de llei de la reserva de biosfera; l'impuls i la coordinació de les agendes locals 21 –i dels plans d'acció ambientals, ja aprovats- de tots vuit ajuntaments de l'illa; o la redacció dels plans bianuals de gestió del patrimoni històric –de caràcter vinculant per als pressupostos del CIME.

Hi ha hagut, també, iniciatives fallides, que haurien tingut un efecte clarament sinèrgic amb l'aprovació del PTI i amb la conservació del patrimoni, com era la imposició de l'ecotaxa, finalment desestimada pel govern autonòmic de les Illes Balears.

7.3.- La societat menorquina

La sensibilització ambiental dels menorquins i menorquines va ser un ingredient important per fer efectiu el reconeixement internacional de l'illa en el marc del Programa MaB de la UNESCO. Com recullen les conclusions de les darreres jornades (punt 5 del quadre de text), el teixit social segueix mostrant un alt grau de consciència ambiental, que es fa manifest, per exemple, amb un alt nombre d'afiliacions al grup de defensa de la natura més important de l'illa (1.200 socis del GOB, més de l'1% de la població); la bona acollida generalitzada que ha tingut un instrument com el PTI (que propugna la contenció del creixement urbanístic); les reivindicacions en defensa del patrimoni natural (iniciades amb la defensa de l'albufera des Grau, als anys 70, que va permetre desestimar la construcció d'una urbanització i protegir un espai que ha esdevingut amb el temps parc natural i nucli de la reserva de biosfera); la defensa del patrimoni històric (com és el cas de la Coordinadora en Defensa del Camí de

Cavalls, que vetlla per restaurar l'ús públic d'un camí de ronda històric que rodeja l'illa sencera), o la resposta massiva davant de projectes constructius que amenacen la integritat paisatgística i mediambiental de l'illa (com és la presentació de més de dues mil alegacions individuals al projecte de construcció d'un dic al port natural de Ciutadella).

Cal remarcar, també, l'actitud que caracteritza els dos sectors econòmics més directament vinculats amb la transformació del paisatge menorquí: els agricultors i ramaders, d'una banda, i el sector turístic, de l'altra. Els primers, com a arquitectes d'un paisatge que ha esdevingut objecte de reclam turístic, responen positivament a iniciatives que, com el Contracte Agrari de la Reserva, aposten per conservar i mantenir el camp de Menorca malgrat les adversitats econòmiques del sector. Els segons, autèntics pilars de l'economia menorquina de les darreres dècades, són conscients, cada vegada més, de la necessitat que a Menorca es marqui la diferència amb la majoria de destinacions turístiques de sol i platja, tristament adjectivades com a "balearitzades". N'és un exemple l'ampli suport amb què va comptar, a Menorca, la iniciativa autonòmica d'implantar una ecotaxa, iniciativa que va ser finalment descartada.

Conclusions de les III Jornades sobre la reserva de biosfera de Menorca (març de 2004)

1. En un context de canvi global, amb tendències ambientals negatives, l'illa de Menorca no se n'escapa, però conserva uns valors ambientals i un patrimoni històric i cultural que la segueixen definint com a reserva de biosfera.

2. Des que va produir-se la declaració, l'any 1993, s'han posat en marxa actuacions i s'han creat eines destinades a provocar canvis en les tendències negatives dels períodes anteriors –quant a gestió i quant a indicadors ambientals- i a reorientar les polítiques en un marc més realista de sostenibilitat.

3. S'ha avançat en les tres funcions pròpies d'una reserva de biosfera: conservació, desenvolupament i logística.

4. Entre les eines positives destaca, quant a conservació del territori i desenvolupament, l'aprovació del Pla Territorial Insular, com a model d'ordenació del territori que limita el creixement urbanístic i s'inspira en criteris sostenibilistes. Quant a aspectes logístics, es valora positivament la creació de l'OBSAM, com a centre de seguiment científic de la reserva. Pel què fa als aspectes de desenvolupament, es remarca la debilitat del sector agrari.

5. El teixit social de l'illa continua demostrant un alt grau de consciència ambiental, que es manifesta, per exemple, en el grau d'acceptació social que ha tingut el PTI, en la millora dels índexs de recollida selectiva o en la implicació de les entitats en projectes relacionats amb la reserva de biosfera. La maduresa de la consciència social envers els aspectes ambientals constitueix una de les principals forteses del projecte de reserva de biosfera.

6. S'han identificat buits i amenaces concretes que s'hauran d'abordar en els propers anys, per definir una política de sostenibilitat que sigui eficaç i es pugui mantenir a llarg termini. Com a mancances, es remarca la falta de coordinació entre administracions competents, la manca d'informació disponible en temes tan sensibles com l'aigua, la necessitat de gestionar amb eficàcia els espais nominalment protegits o la de reforçar el sector agrícola.

7. S'han definit reptes clars per avançar en la línia del desenvolupament sostenible, entre els que destaquen la conveniència de revisar els òrgans de participació de la reserva, d'avaluar periòdicament els resultats dels instruments de protecció del territori (retre comptes), de seguir enfortint i promovent l'educació ambiental i la implicació social en la reserva, o de trobar mecanismes financers inspirats en la fiscalitat ecològica i en l'equitat.

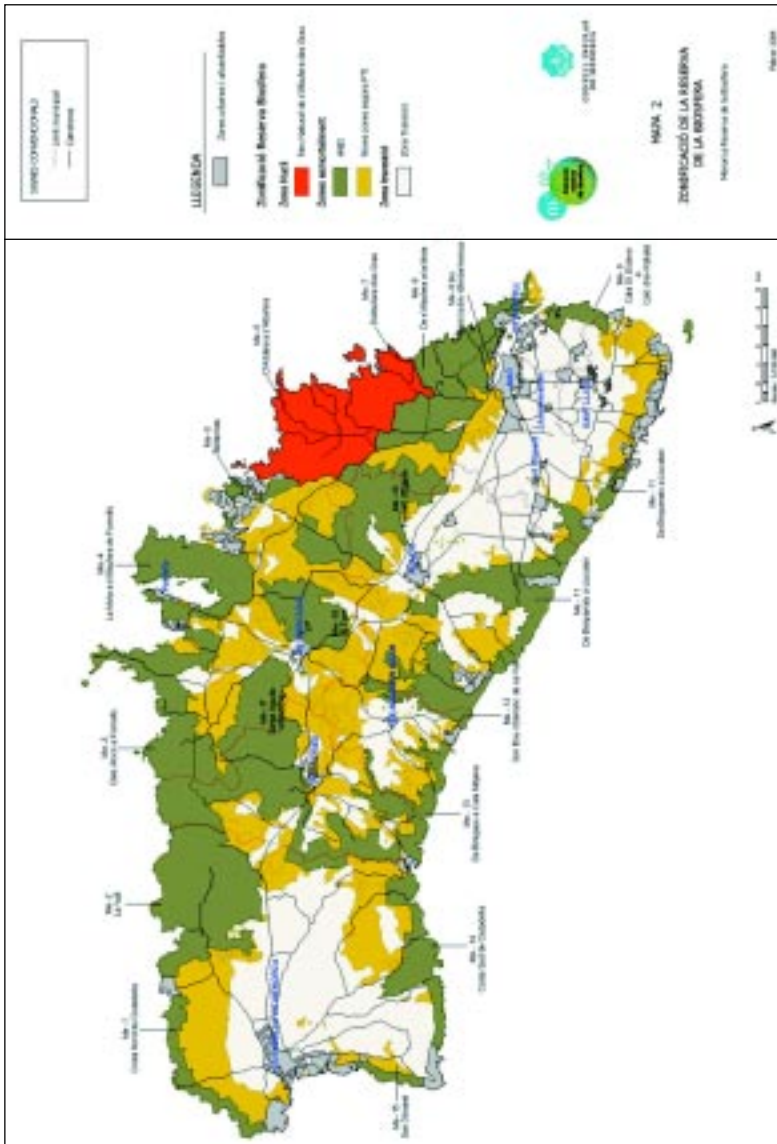

Figura 1. Mapa de Menorca, amb indicació de la zonificació d'acord amb el programa MaB de la UNESCO.

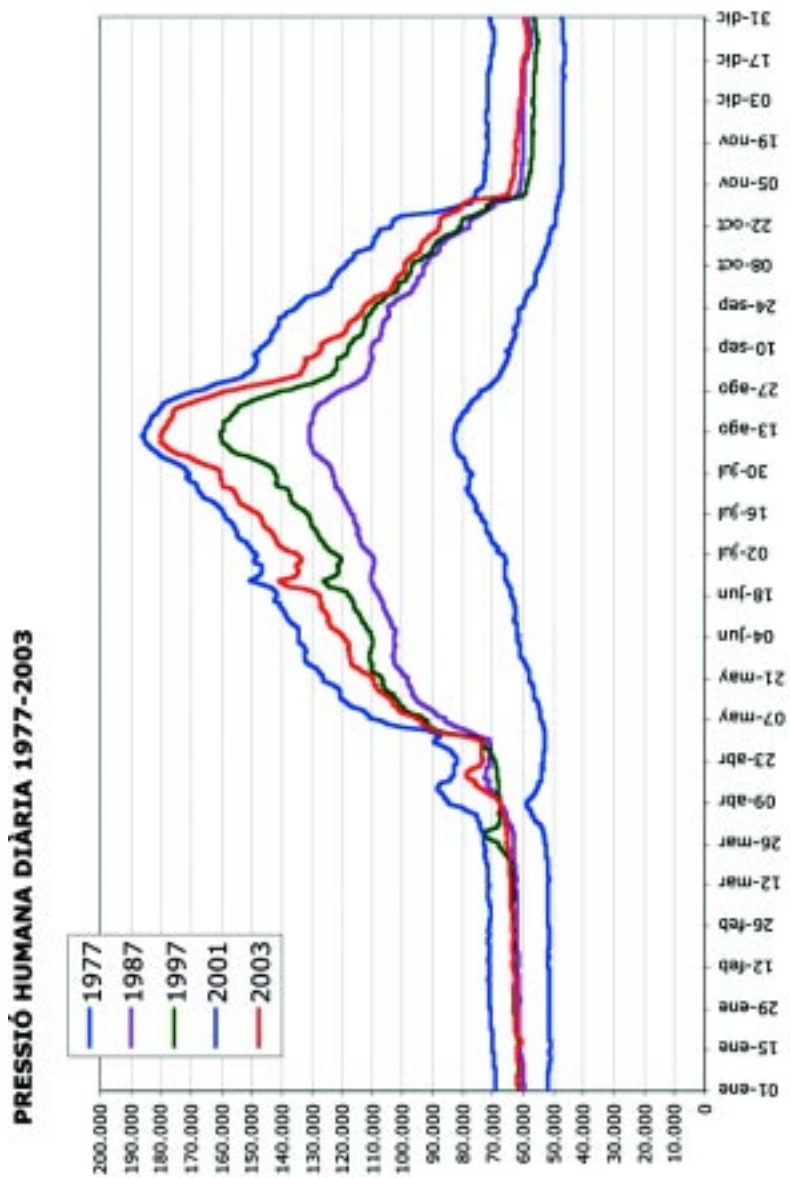

Figura 2. Nombre de persones que hi ha, diàriament, a Menorca (1996-2004).
Es tracta de l'indicador de pressió humana desenvolupat per l'OBSAM.

Imatges de Menorca

El patrimoni històric de Menorca, d'una singularitat innegable, va ser un dels motius en què es va basar la declaració de l'illa com a reserva de biosfera (Ses Roques Llises, Alaior).

Els monuments prehistòrics megalítics, com el de Talati de Dalt (Alaior), han anat esdevenint cada vegada més objecte d'atracció per al turisme.

El camp de Menorca, sàviament intervingut, és una mostra de paisatge humanitzat capaç de donar cabuda a la protecció del patrimoni arquitectònic rural i de la biodiversitat.

Les tanques emmarcades per paret seca constitueixen una extensa retícula en l'àmbit rural menorquí. És molt notable la riquesa d'elements constructius que les acompanyen (Es Migjorn Gran).

Sobre el patrimoni marítim.

El cas del Museu de la Pesca de Palamós

Miquel MARTÍ LLAMBRICH
Director del Museu de la Pesca de Palamós

Em sembla necessari, encara que només sigui en un apunt, fer algunes reflexions entorn l'objecte del nostre estudi: el patrimoni, particularment el marítim, tot exemplificant-ho després amb el Museu de la Pesca.

8.1.- El patrimoni: salvaguardar per a què?

El concepte de patrimoni ha canviat moltíssim darrerament. És un concepte que està de moda com mai al nostre país. Forma part dels discursos polítics, s'insereix en els plans de desenvolupament, és consumit per un públic cada vegada més gran que busca l'autenticitat i que surt de casa a la recerca del què podem fer. Per a tothom està assumit que el patrimoni és una construcció social, que no existeix *per se*, sinó pel valor que una comunitat o la veu dels "experts" li volen atribuir. En aquesta societat nostra aquesta construcció s'està eixamplant cada vegada més. Tots considerem patrimoni els jaciments arqueològics i les manifestacions artístiques que el món culte diu que és patrimoni, però també les formes de vida tradicionals, les restes del nostre passat industrial o el paisatge ho són. El patrimoni és un valor que està a l'alça i que ens permet una cosa molt important en el context global on vivim: la diferenciació, un element que es revela cada vegada més important perquè va lligat a allò únic i singular i per això mateix té capacitat per atraure diferents tipus de públic. El patrimoni està cridat a ser un element clau en el desenvolupament del nostre país ja que, abordat des de la qualitat i des de la sostenibilitat, pot esdevenir un producte turístic, més enllà dels valors culturals, pedagògics i/o socials que porta associats el patrimoni.

Però em fa l'efecte que més que trobar i donar definicions ens cal actuar. Actuació que passa per imaginar-nos com voldríem tenir-ho tot, com ens agrada veure'ns i que ens veïessin. El patrimoni és llegat, arrels, és passat, però per construir el futur, per estar en millors condicions a l'hora de dissenyar el

nostre futur. El patrimoni ens facilita una mirada interior, ens ofereix les referències necessàries que identifiquen un col·lectiu o una societat però alhora ens projecta, ens mostra als altres, dóna les claus d'interpretació d'una realitat, d'una comunitat, d'un territori que arriba a gent d'una altra comunitat, a voltes d'una altra cultura. I això ens enriqueix, ens fa augmentar el sentiment de pertinença i ens fa sentir orgullosos i còmplices d'un passat compartit i d'un futur comú.

El patrimoni també és identitat, és la manera que té una col·lectivitat de presentar-se a la resta de la societat, és com vol ser vista i percebuda. El desenvolupament pot passar pel reconeixement i pel desenvolupament de la pròpia cultura, del propi patrimoni.

Malauradament, crec que encara no s'ha assolit un grau de conscienciació que permeti al ciutadà explicar el perquè de la necessitat de salvaguardar el nostre patrimoni, argumentat més enllà de les clàssiques justificacions sobre l'antiguitat, la singularitat o la bellesa dels objectes. No obstant, la societat cada vegada està més sensibilitzada vers el patrimoni.

El patrimoni expressa la nostra identitat cultural i té també una dimensió econòmica evident. En una societat desenvolupada com la nostra, les activitats primàries i el sector industrial donen pas a activitats intangibles que creen riquesa, com el món de la informació o la indústria de l'oci i la cultura.

Hem de relacionar clarament els museus i en general les intervencions de salvaguarda, estudi i divulgació del patrimoni amb el desenvolupament econòmic de les comunitats. Perquè malgrat la inversió i la despesa en manteniment de museus i d'altres equipaments culturals i activitats que tenen com a matèria primera el patrimoni, aquests generen beneficis directes i indirectes o induïts importants a la comunitat, encara que no ens posem a quantificar-los.

El cas efervescent del turisme cultural demostra la importància que està agafant en el nostre país. Hi ha gent que prefereix seguir itineraris i rutes i fer cues per visitar museus i monuments, encara que potser no coneix els de casa seva. És evident que aquestes activitats porten associades altres activitats i negocis com restaurants, transports, allotjaments, marxandatge, etc. Poblacions i contrades, ciutats i llocs basen la seva economia en el patrimoni que tenen, que saben mantenir i promocionar.

El patrimoni diferencia, posiciona i, per tant, és un recurs per a la difusió exterior. Certament esdeveniments com la Fira de Teatre de Tàrraga o les trobades d'embarcacions a Brest serveixen per posar en el mapa aquest llocs. Serveixen per diferenciar-se i per presentar-se com a ciutats innovadores, la qual cosa les dota d'un valor afegit que és motiu de cohesió social i orgull de poble.

Hi ha intervencions patrimonials que configuren un canvi en la valoració i l'economia local. Per mi un cas és el de Girona, i també molts altres casos de noves façanes marítimes i portuàries de poblacions marineres.

8.2.- El patrimoni marítim

Des de l'antiguitat, la mar ha estat per a l'ésser humà un camí a través del qual s'establien relacions, un escenari on es mesuraven les forces i potències dels estats, una font de riquesa i un espai de treball. Catalunya ha estat un lloc de pas. Del mar li han vingut els perills, però també els contactes i les influències fecundes. A la costa, la gent havia d'acarnissar-se per a sobreviure. La gent del litoral s'havia d'adaptar al medi i és així que, quan aquesta costa accidentada i rocosa ofería bon recer, l'home es feia pescador o mariner. De fet, des de molt antic, els indígenes havien après la utilitat del mar per a la pesca i per a la navegació. Per a molts, la mar es va convertir en el seu camp de treball i és així com diu Y. Barbaza: "...d'aquesta activitat marítima el paisatge humà en porta la traça a Catalunya". Aquests fets han generat una cultura material àmplia i heterogènia que ha reflectit en cada època els canvis socials, econòmics, tecnològics i culturals que vivien les comunitats litorals.

Però malgrat aquesta relació tan estreta entre l'ésser humà i la mar, malgrat que la costa és un lloc privilegiat per la riquesa de formes de vida que aixopluga, malgrat que podem parlar d'una cultura marítima genuïna i pròpia, el nostre país és nou amb allò que podem anomenar el "fet marítim", entès com un conjunt, un tot en el qual no es pot dissociar l'arqueologia, la història, l'etnografia, l'economia, l'antropologia, la geografia, l'ecologia, etc.

Massa sovint hem oblidat la costa, els homes i les dones que viuen de la mar. Malgrat que molts pobles tenen la seva raó de ser en la vida marítima, no ens ha preocupat gaire la mar. Ha estat la mar i les bones condicions nàutiques dels llocs el què ha atret la gent allí precisament. Hi havia activitat marítima, per a la pesca i per a la navegació, allà on el medi ofería les mínimes condicions nàutiques favorables. Una cala, una platja, esdevenien refugi per a homes i embarcacions i allí s'hi desenvolupava una activitat pesquera que permetia la subsistència a una petita comunitat que s'havia d'encarar als elements de la natura per sobreviure.

Però tot i aquest lligam estret i secular, la població donava l'esquena a la mar, l'estat de la qual només preocupava a aquells pels quals era el seu camp de treball, que eren també els més pobres: els pescadors especialment. La natura s'oferia nua, salvatge. El mar i la platja és lloc de treball. Del mar venien els vents humits, l'olor del peix i del quitrà i també venien els pescadors, la gent pobre.

Tradicionalment, l'home de mar també és un terrassà: coneix la mar i s'aprofita de la terra d'on pot treure les primeres matèries com el jonc, la murtra, el cànem, la llenya, el suro, els engissos, això si no es fa l'oli i el vi per l'any.

Però el mar s'ha anat transformant, s'ha anat domesticant, mentre l'ésser humà ha anat afaïçonant el paisatge litoral en funció de les prioritats de cada moment, fins a convertir-lo en un espai agradable o no, massificat, d'oci i de lleure.

Efectivament, el gust de la gent pels paisatges marins és molt recent. Fins a la irrupció del turisme, el clima i el mar com a espai de recreació, les platges, no tenien cap valor. La costa i el mar, que sempre havien estat un eix vertebrador i enriquidor per a les poblacions que acullen, són ara, més que mai, un recurs que té una dimensió clarament econòmica, però també lúdica i cultural. La mar, la costa, esdevenen el paisatge per excel·lència, són l'escenari d'un munt d'activitats d'esport com la vela i el submarinisme i del turisme de masses per damunt de tot. El recurs és el mateix, però ara la mar, les cales i les platges, els barris mariners, els fons submarins, el peix, les barques cobren altres significats.

Des de fa uns cinquanta anys, la gent s'apropa a l'espai marítim. Ningú dubta que la mar i les platges, les cales i els ports són elements de qualitat que fan encarrir, fins a la bogeria, les vivendes que hi són properes. Una mar neta i viva és l'exponent màxim de qualitat de vida, de desenvolupament en tot els seus sentits. Ara el problema és un altre. Les administracions que hi tenen competències o de les quals depèn la costa, els gestors del mar, de la pesca, dels ports, volen, s'esforcen, per conciliar el respecte per l'entorn marítim, pel medi i per les activitats que allí s'hi executen amb el desenvolupament econòmic del que depèn l'ocupació, el treball. El conflicte hi és manifest. Així, mentre es reconeix que l'activitat portuària és un motor vital per a les ciutats, aquest ús de l'espai marítim no pot perjudicar altres sectors que se senten amenaçats si aquest sector creix.

Aquest apropament físic a la mar també ha facilitat una valorització del fet marítim, potser per evocar un passat mariner, però quasi segur que aquest apropament no s'ha produït ni ha generat tampoc un major coneixement de la nostra història marítima ni de les nostres tradicions marineres. El fet marítim en un sentit ampli conforma una part indestriable de l'herència que ens ha arribat, conforma una part del nostre patrimoni.

La transformació accelerada del sector marítim porta a iniciar accions de preservació sobre aquesta herència cultural que garanteixin la conservació d'elements en ús fins fa molt poc temps i ara en perill de desaparició en quedar fora d'ús. És així com entra en escena el concepte de patrimoni marítim que, essent conscients del caràcter canviant d'aquesta construcció social, és entès com el conjunt de manifestacions materials (objectes, documents escrits i gràfics, elements immobles, etc.) i immaterials o intel·lectuals (els coneixements que tenen els pescadors del medi, de les tècniques i procediments, etc.) producte o resultat de l'activitat humana relacionada amb la mar.

Crec que, en part, en haver constatat la pèrdua irreparable d'elements materials, com ara embarcacions, instruments de navegació, estris i arts de pesca, eines de mestres d'aixa i calafats, màquines, documentació històrica d'empreses i de particulars i d'immaterials, com ara el vocabulari, les tradicions i els costums relatius al passat de la gent de mar, s'ha iniciat tot un moviment de recuperació d'aquest llegat que forma part de la nostra cultura.

La progressiva desaparició del nostre patrimoni marítim està vinculada també a la transformació de l'economia de les societats, amb el progressiu abandó de les activitats marítimes a la Mediterrània i a la poca atenció que s'ha prestat a la mar, també des del punt de vista del lleure, on no hi ha tradició d'esbarjo i si només de treball. Els canvis que s'han produït en el si de les activitats marítimes són importants. Els sistemes de pesca artesanal són residuals actualment, en benefici d'una pesca de caràcter industrial. L'aprofitament turístic de la mar està fent sorgir i desenvolupar un munt d'empreses i de noves activitats que generen una economia superior a la que produïa l'exploració tradicional.

Davant aquesta situació, davant la pèrdua de tots aquests elements que ara són més valorats, també per escassos, som conscients que correm el risc de perdre'ls. Potser només ens adonem d'això quan ens sentim amenaçats. Potser també és perquè allò que estimem mirem de conservar-ho i és així com la preservació del llegat cultural va íntimament lligada a la nostra educació, a la nostra sensibilitat, a la nostra experiència.

Estem en el camí de redescobrir la saviesa nàutica i pesquera de la gent de la nostra costa, perquè en fer-ho afirmem la nostra identitat davant l'homogeneïtzació que va iniciar la indústria turística i que ara pren cos amb el fenomen de la globalització. Les poblacions marineres han de saber mantenir allò que els queda, allò que, per altra part, busca cada vegada més el visitant: han de trobar els seus elements d'identitat. Aquesta és la resposta que espera trobar el turisme que busca l'autenticitat i aquesta és la resposta que permet una major cohesió social i una millora en la qualitat de vida.

Així cal entendre el patrimoni: com a instrument de creació d'identitats i com a eina de benestar que serveixi per encarar millor els reptes actuals: joves que treballin al costat de vells artesans, jubilats que documentin els objectes del passat, grups que treballin dissenyant i desenvolupant activitats pedagògiques i culturals, etc.

8.2.1. Els patrimonis marítics

Abans de res cal conèixer la història marítima de la regió per poder així determinar els elements significatius a nivell patrimonial. Abans de passar a l'acció, és necessari estudiar les característiques pròpies del lloc perquè, en descobrir aquestes traces del passat, trobarem aquells elements que han marcat la

història i la cultura locals o regionals. Ben segur que les característiques del litoral impedeixen o afavoreixen que es donin certes coses, com per exemple l'existència de comerç marítim, pesca, construcció naval, formació de gent de mar, etc.

És així que podem distingir un patrimoni marítim immoble, format per edificis, infraestructures, llocs que tenen a veure amb l'activitat marítima: fars, barraques de pescadors, drassanes, escars, pescalls, amarradors, tenyidors, camins de ronda, fonts... Tot aquest conjunt de béns poden trobar-se dispersos al llarg de tot el litoral tot i que és als ports on sembla confluïr de forma natural. El port és un punt de trobada on s'interrelacionen les activitats terrestres i les marítimes, és frontera també i genera un patrimoni fruit de l'adaptació al medi marítim d'una tecnologia que evoluciona constantment.

Tenim un patrimoni marítim moble, que és la base material de la major part de les institucions museístiques: eines dels oficis marítimes, imatges d'arxiu, instruments de pesca, aparells de navegació, objectes de la vida quotidiana, etc. Dins d'aquest patrimoni marítim moble, el cas dels vaixells representen problemes particulars. Per un costat, la situació del patrimoni marítim flotant al nostre país és una de les més delicades i fràgils que es presenten en l'àmbit del patrimoni cultural. Es tracta d'un tipus de patrimoni molt específic que requereix experts, especialistes en patrimoni naval. La complexitat de la conservació d'aquests elements patrimonials, derivada tant de la situació jurídica com de la complexitat tècnica i de la necessitat de disposar d'importants recursos econòmics, ha obligat a treballar activament en la reflexió sobre els criteris de valoració d'aquest patrimoni, per arribar a la protecció legal des del punt de vista cultural. Per exemple, hi ha una contradicció evident pel què fa als vaixells: la prohibició d'exportar objectes catalogats es contradiu amb la dificultat de controlar el moviment d'embarcacions catalogades que poden navegar i, per tant, moure's lliurement per la mar.

Un altre dels dilemes que sorgeixen en abordar el tema de les embarcacions és com cal considerar les embarcacions que no han estat construïdes en un lloc concret però que formen part d'un paisatge: no les podem considerar com a patrimoni propi en tant que integren el record col·lectiu? Una embarcació feta a Mallorca pertany només al patrimoni naval de les Illes? Aquesta herència ha de pertànyer al primer que en reclama la seva paternitat o podem entendre que aquest patrimoni pertany a la Mediterrània?

Aquests són problemes específics a l'hora d'inventariar embarcacions. Pel fet que és impossible conservar-ho tot, caldrà privilegiar la barca més bonica, però sota quin criteri? Per qüestions d'estètica o per les seves qualitats marines? O potser cal guardar les més antigues o aquella de la qual es guarda més informació? Cal donar prioritat als criteris de representativitat, tenint en conside-

ració que el testimoni que aporten els vaixells no es pot entendre sense els instruments de pesca i de navegació que els acompanyen i els sabers necessaris per fer-los navegar i treballar.

Un altre dels problemes específics d'aquest patrimoni és el que es refereix al seu manteniment. Donat que l'esperit, l'objectiu de la llei, és el de mantenir els béns catalogats en l'estat que justifica la seva catalogació, aquí se'ns presenta el problema de decidir sobre la introducció de materials contemporanis durant la restauració. És un debat obert. Només la pràctica i la formació d'especialistes, acompanyades de la jurisprudència, seran els referents.

El darrer tipus de patrimoni és l'immaterial: el conjunt de sabers, destreses i habilitats que homes i dones creen, conserven i es transmeten en el si de les comunitats, i que són presents per tal de desenvolupar l'activitat. Encara hi ha una manca de reconeixement per aquests elements immaterials. Aquesta és la causa perquè un seguit d'objectes perdin allò que els relacionava i per tant no es pugui impedir que siguin disgregats i es dispersin.

8.3.- Treballar amb el patrimoni. Museus i activitats

Avui els museus, en la seva definició més àmplia i més contemporània, sigui quina sigui la seva mida i el seu mandat, han de respondre a múltiples funcions. És alhora lloc de recerca, de conservació i de transmissió de coneixements i de sensibilitats.

La funció de conservació pot estendre's més enllà de les col·leccions pròpies de l'equipament, a la protecció *in situ* d'altres elements del patrimoni en col·laboració amb altres institucions. De cara al seu públic el museu ha de prendre part en l'activitat local i supralocal.

Treballar amb el patrimoni marítim no pot ser considerat com un conjunt d'elements els quals n'hi ha prou amb què siguin inventariats i documentats. Conèixer, protegir, posar en valor, difondre aquests inventaris no és suficient. Els resultats només són un punt de partida que permetrà decidir al conservador quins elements cal presentar i comprendre, tot destacant la seva funció en el si d'un grup social o en el territori analitzat.

Treballar amb el patrimoni marítim té les seves dificultats, encara que no més que la resta de museus d'etnologia o d'història:

- Hi ha dificultats de conservació: els objectes no són perennes, es fan malbé.
- Molts objectes són consumibles: quan deixen de tenir una funció, desapareixen. Sovint només es troben aquells que tenen un valor simbòlic i afectiu.
- Les mides de molts d'aquests objectes: els vaixells, el material portuari...
- La recol·lecció del material pot ser complexa pel què suposa de desmuntatge i transport.

8.4.- El cas del Museu de la Pesca

En el procés de creació del Museu de la Pesca, llarg i complex, volem posar èmfasi en el fet que de bon començament, i potser com a estratègia per obrir l'exposició permanent, el Museu es va pensar com quelcom més que una exposició permanent dedicada al món de la pesca i dels pescadors i es van proposar i desenvolupar un altre tipus d'accions que pretenen establir un vincle directe i real amb el sector pesquer. En aquest sentit, s'han institucionalitzat diverses activitats relacionades amb la recuperació de la memòria col·lectiva, com són les Converses de Taverna; la divulgació de coneixement en l'àmbit educatiu a través del programa pedagògic Viu la Mar, dirigit a tots els nivells escolars; treballs de recerca, començant per l'Inventari del Patrimoni Marítim i Pesquer de la Costa Brava, dins els programes de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC) que gestiona el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana; així com activitats relacionades amb la promoció del sector pesquer (publicació de llibres, conferències, cursos, exposicions temporals...) i activitats específiques de suport científic al sector pesquer (Jornades de Pesca i Ciència).

Cal dir que d'entre aquestes accions, es va veure necessari que el discurs del museu i l'exhibició de la història que el centre volia explicar es fonamentés en una recerca sistemàtica orientada a fer un inventari del patrimoni etnològic relacionat amb la pesca en l'àmbit del litoral gironí. En una primera fase es van inventariar els béns immobles relacionats amb l'activitat pesquera. La segona fase va consistir en inventariar els diferents instruments de pesca i les eines que s'usaven i s'usen per a la seva confecció i reparació. Finalment, el tercer any va servir per inventariar el conjunt de sabers que tenen els pescadors relacionats amb l'ús dels instruments de pesca fixats en la fase anterior.

Arribats a aquest punt, cal dir que prèviament es va reflexionar sobre quin tipus de museu havíem de treballar. A partir d'aquesta decisió de dedicar-lo monogràficament al món de la pesca, que va ser àmpliament argumentada en el projecte museològic i aprovada per unanimitat per l'Ajuntament l'any 1995, es va anar buscant el model museístic i museogràfic que millor respongués als seus objectius i realitats.

Es van establir unes directrius bàsiques que s'han intentat mantenir com a referents fins al moment i que poden resumir-se en quatre punts:

Primer.- El Museu no s'esgota en l'àmbit expositiu i es proposa anar més enllà, tot creant i desenvolupant una sèrie d'àmbits d'educació, d'investigació, de documentació, de divulgació, de vinculació amb el propi sector pesquer i, en definitiva, de dinamització cultural.

Segon.- El Museu, tot i dedicar el seu mòdul expositiu al món de la pesca, vol

anar més enllà i vol servir de plataforma per treballar altres temes relacionats amb la mar, en totes les seves activitats i problemàtiques, des d'una perspectiva àmplia i multidisciplinària.

Tercer.- El Museu havia i ha de vincular-se estretament amb les institucions més rellevants de l'àmbit de la cultura, la recerca i l'educació per aconseguir millor els seus objectius. Amb aquesta finalitat, i des del primer moment, el Museu va establir convenis de col·laboració amb la Universitat de Girona (1994), per a l'elaboració del projecte i el seu desenvolupament; amb el Museu Marítim de Barcelona, per tal de treballar plegats aspectes tècnics, tant de gestió i difusió com de conservació; amb el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, per a la recerca etnològica en l'àmbit de la Costa Brava; amb l'Estrop, l'Associació de la Costa Brava pel Patrimoni Marítim, per a la recerca i l'acció cultural; amb la Direcció General de Pesca i Afers Marítims, per a desenvolupar iniciatives interessants per al sector, etc.

Quart.- El Museu ha d'estar estretament vinculat a la realitat del propi sector pesquer del territori, amb el qual comparteix interessos i espai físic. El Museu havia de néixer sentint-lo com a propi el sector i no només des del punt de vista de la memòria històrica, de la identitat o del record nostàlgic, sinó com un instrument més al seu servei per desenvolupar millor els seus projectes i per fer arribar els seus punts de vista a la resta de la societat.

A partir d'aquestes intencions es va anar caminant fins arribar al punt actual. Es va valorar el fet de la singularitat, el fet que un museu significava la revalorització del sector pesquer, al qual tradicionalment no se li havia donat la importància que es mereixia i no se li havia donat la rellevància que justificués la seva posada en valor des del punt de vista cultural, de memòria col·lectiva i de la pròpia identitat de Palamós com a vila marinera.

El Museu de la Pesca, situat al bell mig del port pesquer de Palamós, mostra la relació bàsica entre l'ésser humà i la mar i ho fa d'una manera oberta, participativa, moderna, de forma que els visitants se senten còmplices d'una història que gira entorn del peix i surten amb una altra mirada vers el món pesquer. El Museu vol ser un lloc de diàleg entre la gent de mar i la resta de la societat, vol ser el rescat d'una tradició mil·lenària entre les comunitats i la mar, pretén la descoberta d'un món apassionant i fràgil, que aglutina un patrimoni natural, un patrimoni social i un patrimoni cultural que és avui la pesca per a nosaltres, amb la voluntat de prendre un posicionament davant el futur del sector i dels recursos marins.

Apèndix: Torn de paraules

Intervencions del públic

Em sembla que heu tractat molt sobre l'ús [del patrimoni]: hi ha l'exemple del Salvador, i també s'ha parlat molt de la malversació, de la destrucció del patrimoni, però no tant de l'abús en el sentit de la sobreexplotació, que en el cas del patrimoni natural és bastant clar: quan portem grans quantitats de gent a veure el patrimoni natural l'estem fent malbé. Només hi ha hagut un moment en què he pensat: "Ara sí que tocarà això!": quan el Francesc Tarrats ha parlat del turisme. No hi veieu un perill d'abús [del patrimoni]? És a dir, què hem de fer? Per una banda, jo estic pensant molt en un element que aquí no s'ha dit, que són les rutes literàries, un tema que m'interessa especialment. És a dir, les rutes literàries estan molt bé, se n'han fet a tot el territori, però després, com controlem això? Una cosa que pel Salvador és tan fantàstica, com es que s'hagin creat restaurants, potser no és positiva quan a cada cantonada n'hi ha un, o quan cada X quilòmetres hi ha una gasolinera perquè s'ha creat un espai visitable. Hi deu haver llocs per a tot, però de l'abús en aquest sentit potser no n'hem parlat.

FRANCESC TARRATS: Sí que es veritat que no hem entrat en aquest criteri, però en tot cas, parlàvem de decidir desplegar un programa de turisme rural en base a uns elements patrimonials als quals hem de donar respostes d'usos, perquè si no no hi haurà manera d'actuar-hi i de salvar-los. No pensava en un turisme de massificació, sinó en uns mínims d'utilització. En canvi, en el tema d'abús, podríem entrar aquí no només en el patrimoni natural, sinó també en el patrimoni monumental. Aquest és el problema, per exemple, que es planteja a una escala determinada d'unes característiques concretes: s'ha plantejat en el tema d'Altamira, que ha portat a fer la "Neocueva". Quan hi vaig anar, després d'anar a la "Neocueva" vaig visitar una cova natural i llavors, fent temps per entrar, a la noia que hi havia allà li vaig dir: "Ara teniu un patrimoni molt important, amb la "Neocueva" i tot això, no?" I em va dir: "Lo nuestro es auténtico". I tenia tota la raó. Però no entenc per què aquest tema no s'ha plantejat abans per exemple, en el cas de l'Alhambra de Granada. Ben pensat, aquell patrimoni, aquells materials no estan fets per aquella quantitat de circulació: aquells materials pateixen d'abús. Però hi ha una altra qüestió: amb aquest abús s'acaba deixant de ser una espai patrimonial i cultural, és a dir, hi ha determinats espais que necessiten un determinat ambient i que en el moment en què hi ha massificació, a part de l'erosió física de l'espai i de l'entorn, es lesiona el discurs i la sensibilitat. Això fa que una proposta cultural deixi de ser-ho, que en massificar-se es deixi de poder llegir. Un altre exemple és la vil·la romana de Centcelles de

Constantí, que depèn del Museu Arqueològic de Tarragona. Es va demanar que es generessin elements de dinamització que portessin entre els 25.000 i els 30.000 visitants l'any. Jo deia que aquell ambient quasi místic, litúrgic, que té la sala central es perdria, amb la qual cosa deixaria de tenir molt sentit. Per tant, jo diria que l'abús pot ser des del punt de vista físic i, per tant, de responsabilitat patrimonial, i pot ser també des del punt de vista mediambiental, en allò espiritual.

ANTONI LAPORTE: Només un apunt breu de dues qüestions. Una: l'abús pot ser interpretat com s'ha comentat des del punt de vista de massificació. Aleshores, amb la qüestió de la massificació, a partir d'un cert volum de persones en els llocs arribem a una experiència del visitant que comença a ser desagradable, competitiva, etc. És per això que, en el món del turisme, s'ha introduït un concepte nou: no la capacitat de càrrega màxima, sinó la capacitat de càrrega òptima, el nivell de turistes que surten amb un nivell de satisfacció alt, cosa que significa que la massificació d'aquell lloc no li ha provocat una mala sensació. Una altra qüestió que també va en aquest sentit és, molts cops, quan hem aconseguit el llarg camí fins que surten tres estrelles a la guia, que té un valor (perquè en aquell moment és moda, etc.) resulta que la població local no hi participa, o sigui, el patrimoni acaba sent exclusivament Disneylandia. I encara que no l'hagis analitzat ni res de res, com que qui el consumeixen són les masses d'autocar, la població autòctona no el reconeix com a lloc seu. Per la qual cosa aquí hi ha un assumpte important, que és com aconseguim que el patrimoni serveixi de reclam però que al mateix temps sigui element generador d'orgull, d'identitat, de reconeixement, d'ús i de participació per part de la població.

SALVADOR CARBÓ: No hem de caure en l'error, els que estem en el medi rural, com és el cas nostre, de mirar el model turístic de la platja. A l'interior, els turistes han d'anar tranquil·lament, sense presses, sense córrer, sense embotellaments: és un altre concepte. Per tant, no podem caure en aquest error. S'han fet intents de tirar el turisme de la platja cap a l'interior. Per exemple, el Patronat de Turisme de la Costa Daurada, des de Port Aventura, ha intentat una espècie de rutes interiors, amb un preu final, i un dels llocs que hi col·laborava era el Centre Picasso. Per allà dalt no ens va passar ningú. Llavors, estem parlant de conceptes de turisme diferents. El turisme cultural és una altra cosa: el què cal fomentar són, precisament els itineraris literaris, per exemple, que es dirigeixen a un cert tipus de gent i a un cert turisme, que és tot un altre concepte. Per tant, no hem de caure en aquest error. El Centre Picasso té 14.000 visitants, l'Ecomuseu, sense tenir difusió, perquè no en té, rep 7.000 visitants. Si els dos

equipaments poguessin arribar als 15.000 visitants, no necessitem res més, perquè és un altre concepte. Una altra cosa és que em diguis que, dins aquest paquet de visitants que tenim enguany hi ha certa gent que el turisme cultural tant se'ls en fot, i això també és una cosa que decep a la gent que estem dins del món de la cultura. Per tant, jo crec que el turisme de cultura va amb qualitat de vida i amb qualitat d'allotjament, amb qualitat de restauració, però en cap moment amb quantitat. Així doncs, hem de mantenir uns números totalment diferents dels de la costa.

